

**XIX. YÜZYILDA KİLİSE REKABETLERİNİN YAŞANDIĞI KUDÜS’TE
OSMANLI’NIN UYGULADIĞI BİRLİKTE YAŞAMA VE BARIŞ KÜLTÜRÜ
POLİTİKALARI***

XIX. Centuries The Politics of Living Together and Peace Implemented by
Ottoman in Jerusalem With The Rivalities of Church

Ahmet TÜRKAN**

Çev. Tuğberk UĞURLU***

Özet

Kiliseler arasındaki rekabet ve tartışmalar söz konusu edilince daha çok Osmanlı’nın son döneminde Balkanlarda meydana gelen Bulgar-Rum kilise anlaşmazlıkları aklı gelmektedir. Ancak XIX. yy’da Kudüs’te yaşanan kiliseler arası rekabet ve tartışmalar göz ardı edilmeyecek kadar büyük önem arz etmektedir. XIX. yy’ın başlarından itibaren farklı mezhep mensubu Hıristiyanların Kudüs’teki misyon çabalarında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bu çalışmalar daha sonra arkalarındaki devletlerin gücüne de bağlı olarak Katolik, Protestan, Ortodoks Hıristiyanların kilise, hastane, manastır vb. kurumların da artmasına yol açmıştır. Bu yüzyıl ayrıca Kudüs’te Avrupalı devletlerin konsolosluklar açma yarışına girdiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu anlamda ilk defa İngiltere tarafından 1838 yılında açılan konsolosluk açma faaliyetini daha sonra Prusya, Fransa, Avusturya, Amerika ve Rusya izlemiştir.

---

* Yazı Gönderim Tarihi: 10.11.2016- Yazı Kabul Tarihi: 29.12.2016; Bu yazı, TİMAV tarafından Bosna Hersek-Saraybosna’da 19-21 Mayıs 2016 tarihinde düzenlenen “II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu” bildiri kitabında yer alan “XIX. Centuries The Politics of Living Together and Peace Implemented by Ottoman In Jerusalem With The Rivalities of Church” isimli bildirinin Türkçe tercümesidir. Ahmet Türkan, “XIX. Centuries The Politics of Living Together and Peace Implemented by Ottoman In Jerusalem With The Rivalities of Church”, II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu Bildiri Kitabı, Sarajevo 2016, ss. 481-504.

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Dinler Tarihi Bilim Dalı,
e-posta: ahmet.turkan@dpu.edu.tr

*** Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
e-posta:tugberk_ugurlu@yahoo.com

Tanzimat'ın da getirmiş olduğu yenilikler dolayısıyla Hıristiyanlar üzerinde hak talep eden devletler Kudüs'te genelde kendi mezhepdaşları üzerinden faaliyet yürütmüşlerdir.

Bu anlamda Fransa Katolikler, İngiltere Anglikan ve diğer reform kilisesi mensupları, Ruslar ise Ortodokslar üzerinden siyasi nüfuzlarını ortaya koymuşlardır. Bu nüfuzun en bariz örneği ise Kıyamet Kilisesi'nde hak talep eden Ortodoks ve Katoliklerin daha sonra Rusya-Fransa rekabetine dönüşmesidir. Bu rekabetin sonucu Kırım Savaşı gibi büyük bir savaşa yol açmıştır. Osmanlı Hükümeti, yabancı devletlerin kendi vatandaşı olan Hıristiyanlar üzerindeki hak ve iddialarının ne derece doğru olduğunu anlamaya çalışmanın yanında orta yolu bulmanın ve barış kültürünü korumanın da arayışına girmiştir. Çünkü kendi ülkesinde Katoliklere karşı yaptırımlar uygulayan Fransa'nın Osmanlı coğrafyasında Katolikliğin hamiliğine üstlenmesi daha çok Katoliklerin kendi arasında problemlere yol açmıştır. Osmanlı, bu tür problemlere ilk anda cemaat içi ihtilaflar veya dini problemler çerçevesinden baksa da, daha sonra devletin kamu hukukunu ilgilendiren problemlere neden olduğundan müdahil olmak zorunda kalmıştır.

Örneğin, uzun zamandır kapalı olan Kudüs Latin Patrikliği Osmanlı Papalık ilişkilerinin de gelişmesine bağlı olarak 1847 yılında tekrar açılmıştır. Patrikliğin açılmasında Fransa'nın etkisi gözükse de Papalık, zaman zaman bu etkiden rahatsız olarak gayri resmi yollardan Osmanlı ile görüşme yolları aramıştır. Hatta bir dönem Kudüs Latin Patriği, Fransa'nın tasallutundan kurtulmak için Osmanlı'daki diğer gayrimüslimler gibi bir statüde yer almayı istemiştir. Ancak Fransa'nın baskıları nedeniyle olumlu bir sonuç alınamamıştır. Kudüs'te dini ve siyasi nüfuzu bulunan Rusya da, bir yandan Moskova Patrikliğine bağlı olarak kurumlarını geliştirirken diğer yandan da Kudüs'teki Rum Ortodokslar üzerinde nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. Nitekim Rusya'nın etkisiyle 1645'ten beri İstanbul'da oturan Kudüs Rum Patrikliği makamı 1845'te Kudüs'e taşınmıştır. Rusya ayrıca Kudüs'teki Ortodoks Rumlar üzerindeki etkisini patrik seçiminde de göstermek istemiştir. Kudüs Rum Patrikhanesinin kendi iç çatışmaları da Osmanlı'nın sükûneti sağlama da işini zorlaştırmıştır. Patriklerin aldığı kararlar dolayısıyla yaşanan karışıklıklar devletin asayişini tehdit ettiğinden ortak bir uzlaşma zemini oluşturma yolunda Babıali'de yoğun mesailer sarf edilmiştir.

Bunun en bariz örneklerinden biri de Bulgar Kilisesinin kuruluşunu tanımak istemeyen İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesinin diğer Ortodoks kiliselerini de arkasına alarak Bulgarlara karşı yaptırım uygulamak istemesidir. Kudüs Rum Patriği bu karara destek vermediğinden görevinden azledilmesinin yanında cemaat içerisinde de birçok problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kudüs Ermeni Patrikhanesinde de patrik seçimi vb. problemler yaşandığından Osmanlı Devleti bu tür sorunlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın zayıfladığı bir zaman diliminde ve farklı parametrelerde gelişen Kudüs'teki bu türden tartışmalarda ortaya koyduğu uzlaşma zemini farklı politik hamlelerin sonucunda gelişmiştir. Bu çalışmamızda XIX. yy'da Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kudüs'teki Hıristiyan kurumlarının gelişimi, yaşanan mezhepsel çatışmalar ve buna Osmanlı'nın orta yol bulma çabaları Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Osmanlıca yayınlanmış olan gazeteler ışığında irdelenmiştir.

Abstract

When rivalry between churches is mentioned disagreement of Bulgarian-Greek mostly come to mind in which occurred Balkans at the last period of Ottomans. However, rivalities and arguments happened in Jerusalem at nineteenth century have unignorable importance. At beginning of nineteenth century, huge developments was happened in missionary works of christians who followed different sects in Jerusalem. Later on, those works caused increasing of churches, hospital, monastery and such kind of institution of catholic, protestant, orthodox christians.

That century also was a period that European countries were in for installing consulship in Jerusalem. In this sense, consulship installation activity started by England in 1838 were maintained afterward by Prussia, France, Austria, America and Russia. On occasion of modernity in which Tanzimat brought countries claiming a right from christians carried out activities generally on their sect fellows in Jerusalem.

In this meaning, France politicaly penetrated to catholics, England to Anglicans and other reform church members, Russians to orthodoxes. Most significant example of this penetration is that pretension of orthodoxes and catholics from Church turned into Russia-France rivalry. Result of this rivalry was a big war such as Crimean. Ottoman Government was in search of protect the peace by finding a middle way beside trying to understand foreign countries rights on christians that its own citisents. Because French protectorate to catholics in Ottomans territory mostly caused problems between catholics. Even though Ottoman observed those problems as in-community disagreement first, laterly had to interfere due to its cause of problems interest government public law.

For example, long time-closed Latin Patriarchate of Jerusalem reopened in 1847 depend on Ottoman-Papacy (Holy See) relations developments. Although reopening of Patriarch seemed like due to French effect, Papacy tried to arranged unofficial meetings with Ottomans disturbed from this effect. Even once, Latin Patriarch of Jerusalem demanded a status as same as other non-muslims in Ottoman Empire in order to get rid of the French patronage. However good results couldn't been accomplished because of France pressures. Russia on the one hand who has religious and political influence in Jerusalem, developed its institutions in relation with Patriarchate of Moscow on the other hand tried to penetrate to Greek Orthodoxes in Jerusalem. As a matter of fact Jerusalem position of Greek Patriarch which was located in İstanbul since 1645 moved to Jerusalem with effect of Russia. Besides Russia, wanted to show its effect on Greek Orthodoxes located in Jerusalem in Patriarch election. Conflict of Jerusalem Greek Patriarch in themseves make the situation more difficult for Ottomans. Because of conflicts occured trough Patricians' decisions threated public order of the Government rush-hour efforts was made in Sublime Port.

One of the most significant example of this was Istanbul Greek Orthodox Church wanted to perform enforcement against Bulgarians with support of Orthodox Churces. Beside Greek Patriarch of Jerusalem was discharged by reason of not support that judgement, it also caused many problems in community. Due to other problems occured in Jerusalem Armenian Patriarch such as Patriarch election Ottoman Goverments had to deal with those crises. Ottomans reconciliation terms that was made for disagreements which occured in Jerusalem in weak period and different parameters happened in results of different politics moves. This study; developments of christian institutions under Ottomans rule in Jerusalem, Ottomans efforts to find a middle way to conflictions occured between sects, Ottomans archive documents studied in light of newspaper that was published in Ottoman language.

Giriş

XIX. yy'da Kudüs, Hıristiyanlar açısından misyonerlerin, hacıların, dini kurumların, ziyaretçilerin ve yabancı resmi temsilciliklerin alabildiğine arttığı bir yerdir. Müslüman ve Yahudilerle birlikte Hıristiyanlar için de şehrin özel dini değeri vardır. Özellikle Eski ve Yeni Ahitte geçen yerler açısından bu önem daha da artmaktadır. Metodist bir din adamının hatıratında da belirttiği gibi Osmanlı Filistin'i, bir Protestan hacısı için hem derin inancını tecrübe ettiği hem de kutsal Kitaptan anladıklarını coşku ile yaşadığı Tanrı tarafından seçilmiş olan Kutsal bir yerdi. Ancak İncil'de geçen bu kutsal yere derin arzularla dönme güdüsünün politik ve dini birçok argümanlarla beslendiği de bir gerçektir. Nitekim bu bölgeye gelen Britanyalı hacılar ve misyonerler doğal olarak İngiltere'nin emperyal ideallerinden etkilenen, maddi ve manevi yönden üstün bir toplumun üyesi olma duygusundan gurur duyan büyük özgüven sahibi kişilerdi. Kısacası Protestan misyonerler için Kudüs, emperyalizm ile misyonun iç içe geçtiği Kutsal bir topraktı (Maggiolini, 2013: 26-27).

Kudüs'te etkin olan diğer bir Hıristiyan mezhebi ise Katoliklerdi. Protestanlara benzer şekilde Katolikler için ise Osmanlı Filistin halkı, Kutsal topraklardaki özel Katolik kurumlarına hizmet eden kişilerdi. Bu halk, hem İncil ve Hıristiyanlık tarihini hem de Osmanlı Filistin'inde bulunan Roma Kilisesi'ndeki en son gelişmeleri tasvir ve idrak eden kişilerdi. Dolayısıyla Filistin toprağı İncil'deki tarihi tanıklığı nedeniyle kutsal bir yerdi. Ancak bu durum sadece bir dini fenomeni ifade etmenin dışında başka hususlara da konu olmaktadır. Özellikle Fransa başta olmak üzere büyük güçlerin politik ilgileri de Kutsal topraklara Katoliklerin gelişini canlandıran bir etkendi (Maggiolini, 2013: 37-38).

1847 yılında açılmış olan Kudüs Latin Patrikliği ile Katoliklerin canlılığı da arttırmıştı. Nitekim bu canlılık, yüzyılın sonunda Katolik cemaatini Ortodokslar kadar etkin olacak bir seviyeye getirdi. Ancak Katoliklerin bu etkinliği her zaman aynı düzlemde olmayacaktı. Fransa'nın desteğini alan Papalık, zaman zaman bu devletin politikaları ile çatışacaktır (Türkan, 2015: 150; Mouradian, 2001: 172-173). Bunun yanında Latin Patrikliğinin gelişimi, Katolik tarikatı olan Fransızkenlere rakip olmanın

yanında, yereldeki Katolikleri kendilerinin temsil ettiğini düşünen Rum Katoliklerle de sıkıntılara yol açtı (Mouradian, 2001: 172-173).

Kudüs'te etkin olan diğer bir Hıristiyan mezhebi ise Ortodokslardı. 1845 yılında İstanbul'da oturan patriğin Kudüs'e dönüşüyle bu etkinlik daha da artmıştı. Şüphesiz yerli Ortodokslar arasında Rusya'nın büyük etkinliği de bulunmaktaydı. Rusya, 1844 yılında bir Arşimandritlik açarak dini politik alanda önemli bir hamle yapmıştı. Doğu Hıristiyanlığı uzmanı olan Rus Piskoposu Propirius'un Filistin'deki çalışmaları Rusya'nın Kudüs'teki dini ağırlığı açısından önemli bir etkendi (Türkan, 2004: 200). Rusya bir taraftan Moskova patrikliğinin gücünü arttırmaya çalışırken diğer yandan yerli Ortodoksları da himaye etmeye çalışmaktaydı. Nitekim bu himaye çabaları sonucunda Kırım Savaşı çıkmış ancak savaş sonunda yapılan Paris Antlaşması ile uluslararası alanda Rusya'nın himaye anlayışı kabul edilmemişti (Avcı, 2004: 68).

Aynen Papalığın yerli Katolik Rumlarla yaşadığı tartışmaya benzer bir tartışma da bu defa Kudüs'ün yerlisi Rumlarla Ruslar arasında yaşanmaya başladı. Rusya'nın Rumları yönetimi altına almaya çalışması özerkliğini kaybetmek istemeyen Kudüs Rum Patrikhanesi yetkililerinin tepkisini çekti. Hatta 18 Mayıs 1895 tarihli Kudüs Rum Patriğinin Osmanlı yetkililerine gönderdiği yazısında, Rusların Kamame (Kıyamet) Kilisesi bitişindeki binayı kilise ve manastıra çevirmeye ve statükoyu değiştirmeye çalıştığı belirtilmiştir. Patrik yazısının devamında buna müsaade edilmemesi gerektiğini, aksi takdirde devlet için çok büyük sıkıntılara yol açacağını dile getirmiştir (BOA, Y. PRK. BŞK, 41/38).

XIX. yüzyıl Kudüs'ünde dikkati çeken diğer nokta ise yoğun bir şekilde Hıristiyan hacıların şehre akın etmeleridir. Yüzyılın sonuna doğru bu akın daha da artmıştır. Nitekim dönemin basınında sıkça istatistiki rakamlarla gelen hacıların sayısının tutulduğu görölmektedir. Bu noktada özellikle Rus hacılar, hem sayısı hem de gelen kişilerin niteliği açısından dikkati çekmektedir. Örneğin, Sabah gazetesinde geçen bir bilgiye göre Paskalya yortuları nedeniyle Kudüs'e gelmiş olan Hıristiyan hacıların önceki yıllara göre daha çok olduğu belirtilmektedir. 1899 yılı itibariyle Kudüs'e gelen hacıların çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktadır. Hatta Rusya'nın Roma Sefiri, Kahire konsolosu, Maarif nazarı, Bahr-ı Sefid Amirali gibi önemli memurlar da bu hacıların

içerisinde yer almaktadır. Rusların dışında Kudüs'te hacılık görevini yapan diğer Hıristiyan gruplara bakıldığında ise, yirmi binin üzerinde olan hacıların çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktadır. Diğerlerine bakıldığında ise bunların, 2800'ü Rum, 1800'ü Kıpti, 1500'ü Ermeni, 300'ü Bulgar ve Romanyalıdır (Sabah, 2 Muharrem 1317/13 Mayıs 1899).

Sabah gazetesinin 1900 yılı itibariyle verdiği rakamlara göre Kudüs'ü ziyaret eden hacıların sayısına bakıldığında, 12.750'sinin Rum, 1300'ünün Ermeni, beş yüzün üzerinde bir rakamın da Latin, Rum Katolik, Süryani ve Habeşli'den oluştuğu görülmektedir. Ayrıca yine Rusya'nın önde gelen devlet adamları da hac ziyareti için gelenler arasındadır (Sabah, 1 Muharrem 1318/1 Mayıs 1900). Rakamlarda Rus hacılar belirtilmemişse de büyük bir ihtimalle Rumlarla birlikte verilmiştir. Nitekim başka bir gazetenin haberinde Rus hacıların yıldan yıla artması sonucu Rusya Hükümeti Kudüs'te Konsoloslugu büyütmeye karar verdiği belirtilmektedir (Tercüman-ı Hakikat, 1 Mart 1307/13 Mart 1891).

Paskalyanın kutlanma zamanı Kudüs'teki Hıristiyanların nüfusunu daha da arttırmıştır. Ayrıca Hıristiyan mezhepleri arasında paskalyanın tarihinin aynı zamana denk gelmesi kalabalığı daha da arttıran bir sebeptir. Nitekim 1889 yılında Rum, Ermeni, Katolik ve Protestan gibi Hıristiyan mezhepleri paskalyayı aynı zaman diliminde kutladıklarından, bir anda altı binden fazla ziyaretçi bir araya gelmiştir. Bunların çoğu Amerika Katolikleri başta olmak üzere bir hayli Fransız, İspanyol, Belçika, Avusturya ve Portekiz Katoliklerinden oluşmaktadır. Tercüman-ı Hakikat gazetesinin haberinde, kalabalıktan bahsedilirken şehrin asayiş ve güvenliği açısından bir sıkıntı olmayışından ve herkesin kendi ibadeti ile meşguliyetinin sevindirici olduğundan bahsedilmektedir (Tercüman-ı Hakikat, 19 Şaban 1306/20 Nisan 1889; Klatzer, 1988, 63-65).

Kudüs'teki yortu günlerinde dikkati çeken diğer bir nokta da bu zaman diliminde Kudüs mutasarrıflığının çıkacak olaylar karşısında teyakkuz halinde olmasıdır. Bu noktada Hıristiyan cemaatlerinin yortularını sükûnet içinde sağlamaları noktasında gösterilen gayretler neticesinde Hıristiyan liderlerden teşekkürler de zaman zaman gelmiştir. Örneğin, Kudüs Latin Patriği 1879 yılında Sadarete göndermiş olduğu

yazısında, geçen yılda Osmanlı Hükümeti tarafından mazhar olduğu himayeden dolayı teşekkür etmiştir. Yazısının devamında bu himaye ve yardımlar sayesinde yortularını huzur içerisinde kutladıklarını belirtmektedir. Patriğın mektubunda dikkati çeken diğer bir ayrıntı ise Kudüs mutasarrıfının gösterdiği gayretlerdir. Nitekim yortu zamanı Hıristiyanlar arasında bir takım karışıklıklar yaşamış, bunun bertaraf edilmesi için mutasarrıf tarafından büyük gayretler gösterilmiştir (BOA, Y. A. HUS., 325/65, 19 Nisan 1295/1 Mayıs 1879).

Kudüs'te XIX. yy'ın ikinci yarısından itibaren hem şehirleşme hem de cemaat kurumlarının sayısının artışında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim bu husus arşiv belgelerine sıkça yansıdığı gibi aynı zamanda o dönemde yayınlanmış olan gazetelerin sütunlarında da yer bulmuştur. Sabah gazetesine 5 Tişrini Evvel 1314/17 Ekim 1898 tarihinde gelen mektupta şehirdeki gelişmeler özetle şu şekilde zikredilmektedir: “Kırk sene önce Kudüs'ü ziyaret etmiş olanlar, bu şehrin yarım asırdan eksik bir müddette nail olduğu terakkiyi görünce hayretler içinde kalırlar. Bugün Dersaadet'ten hareket eden bir seyyah beş günde Yafa'ya varmakta ve oradan gerek şimendifer ve gayet mükemmel olan şoselerden araba seyahati ile pek az bir müddette Kudüs'e gidilmektedir. Kırk sene önce bu seyahat haftalarca sürmekteydi. Kudüs'te Avrupa otellerine rekabet edebilecek mükemmeliyete haiz oteller yapılmış olduğu gibi Hıristiyan seyyahlar mensup oldukları cemaatin müessesat-ı mezhebiyesince de her türlü refaha mazhar olmaktadır. Kudüs'e girildiğinde etrafta her milletten birçok rahiplerin bulunması dikkati çekmektedir.” (Sabah, 16 Cemaziyelahir 1316/1 Kasım 1898).

Kudüs'ün şehir anlamında gelişimi ve özellikle yabancı misyonların kilise, okul, sağlık ve sosyal vb içerikli kurumlar açmaları, hem Müslümanların hem de yerel Hıristiyanların dikkatinden kaçmadığı da bir gerçektir. Bu konuda, Nablus Mutasarrıfı Süleyman Fethi Bey'in 15 Mayıs 1911 tarihinde Beyrut Vilayetine göndermiş olduğu “mahremane” içerikli mütalaalarını içeren layıhası önemli ayrıntıları içerisinde barındırmaktadır. Süleyman Fethi Bey, yanına gelen Kudüs Rum Patriği'nin serzenişlerinden bahsetmektedir. Kudüs Patriğine (Damianos) göre, Kudüs ve çevresinde durum hiç de iç açıcı değildir. Geneli itibariyle yerli halkın arazi ve emlakları ecnebi ve Yahudilerin eline geçmiştir. Buralarda ayrıca Osmanlıca yok

hükümünde olup, Arapçanın da ortadan kalkması muhtemeldir. Mutasarrıf Süleyman Bey'e göre patriğin böyle serzenişte bulunmasına sebep olan şeylerin en önemlisi Protestan ve Katoliklerin göstermiş olduğu gayretler ve Ortodoks kilisesine karşı olan muvaffakiyetleridir. Katolik ve Protestanların din ve insanlık adına manastırlarda, okullarda ve yetimhanelerde gösterdikleri faaliyetler görünürdekilerle çok farklıdır. Çünkü bunların gizli olarak sürdürdüğü hizmetlerine birtakım cemiyet ve ülkeler de yardımcı olmaktadır. Hatta bunlar okullarına gelen Müslüman çocuklarının da gönüllerini kazanmaktadırlar. Mutasarrıf bu hususları dile getirdikten sonra kendisinin kısa zaman içerisinde yaptığı hastaneden ve okullardan bahsetmektedir. Ancak bunların yeterli olmadığını çünkü devletin lisanından bir şey anlamayan ancak İngilizce ve Fransızca'yı çok iyi konuşan Yafa, Kudüs ve Beyrut mekteplerinde yetişen birçok Müslüman gencin bulunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla da Protestan ve Katolik misyonerlerin açtığı okula karşılık mevcut okullardan daha donanımlı olan Mısır'daki Camiu'l-Ezher'e benzer bir okulun açılmasını teklif etmektedir (BOA, DH. İD., 34/18).

Süleyman Fethi Bey'in layihısından 31 yıl önce de Kudüs Sancağından Osmanlı Hükümetine yazılan başka bir yazıda da benzer sorunlara değinilmiştir. Yazıda zikredildiği üzere, Katolik ve Protestan misyonerlerin açtıkları okullara giden Müslüman çocukların durumundan endişelenilmektedir. Çünkü açtıkları okullarda çocuklara para verilmesinin yanında ve bedava eğitim de sağlanmaktadır. Ayrıca Kudüs'teki Latin, Rum, Ermeni ve Yahudilere kendi milletlerinden veya Avrupa'daki zenginlerden yardımlar gelmektedir. Ancak Müslümanlar için böyle bir şey söz konusu değildir. Tedris imkânı çok zayıf olan ve itikadı da sağlam olmayan Müslümanlara yabancıların para yardımı yapması ise başka sorunlara yol açabilecektir. Nitekim Kudüs'ün en eski ailelerinden ve bir dönem de Nakibü'l-Eşraflık yapmış olan İlmizâde Abdülmüttalib Efendi Latinlerden aldığı para yardımı ve itikadın zayıflığından Roma'ya giderek Hıristiyan olmuştur. Yazıda, ayrıca yabancıların çalışmaları aklı başında bir Müslümanı dininden döndüremese de misyonerlerin okullarına giden çocuklar için tehlikenin devam ettiği belirtilmektedir (Y. PRK. UM., 4/3, 1 Tışrinievvél 1296/23 Ekim 1880).

Kudüs'te Dini Kurumlardaki Gelişmeler

1880'deki Kudüs Mutasarrıflığının ve 1911'deki Nablus Mutasarrıfı Süleyman Fethi Bey'in yazılarından anlaşılacağı üzere Kudüs ve civarında özellikle Katolik ve Protestanların kurumsal anlamda yoğun çabaları bulunmaktadır. Kudüs'te Hristiyanlar içinde genel anlamda önemli ölçüde imar faaliyetlerinde bulunan grupların, Rumlar, Latinler ve Protestanlar olduğu anlaşılmaktadır (Satış, 2013:189; Sabah, 24 Rebiülevvel 1308/7 Kasım 1890). Farklı Hristiyan grupların bu türden kurumsal yapılarını incelemek konu itibariyle çok geniş olacağından burada sadece Protestan ve Katoliklerin kurumsal yapılarından olan kiliselerin bir kesitiyle özet bilgi verilecektir. Bu anlamda Protestanlar bağlamında örnek verecek olursak, İngiltere sefaretı tarafından 1845 yılında Kudüs'e Protestan ziyaretçilerin çok geldiği vurgulanarak Kudüs'teki İngiltere konsolosu içerisinde bir kilise inşası için izin istenmiş ve Osmanlı Hükümeti tarafından da "İngiltere Devleti ile Saltanat-ı Seniyye arasındaki rabıta-i kaviyye" ilişkisi içerisinde olduğu vurgulanarak gerekli izin verilmiştir (BOA, HR. SYS., 6/15, 2 Eylül 1845). Sonraki yıllarda da Protestan ziyaretçiler için kilise inşasına izin verilmiştir (İkdam, 2 Rebiülahir 1316). 1889 yılında Beytüllahm'de inşa edilecek olan kilisenin ilk başta Müslüman mahallesinde olduğu belirtilmişse de sonradan Kudüs mutasarrıflığından gelen telgrafta bu bölgede bulunan bina ve arsaların bir haylisinin Hristiyanlar tarafından satın alınmış olduğu ve şimdi ise sadece evkaftan bir meskenin Müslümanların tasarrufunda olduğu ve dolayısıyla kilise yapımında bir mahzurun bulunmadığı Meclis-i Mahsus tarafından belirtilmiştir (BOA, İ. MMS., 108/4613, 15 Rebiülevvel 1307/9 Kasım 1889). Bu doğrultuda 16 Rebiülevvel 1307/10 Kasım 1889 tarihli padişah iradesiyle Beytüllahm'da Protestan kilisesi inşasına izin verilmiştir (BOA, İ. MMS., 108/4613).

Kilise inşasında diğer istek ise Latinler adına Fransa'dan gelmiştir. Bunlardan biri Beytülcela karyesinde yapılması istenilen kilise örneğidir. Bu kilisenin yapımı ile ilgili gelişen süreç, Osmanlı'nın cemaatler arası tartışmada süreci elinde tutup, en az hasarla atlatarak barışı nasıl koruyabileceği ve konjonktürü de gözetererek orta yolun nasıl sağlanabilirliği noktasında önemli ayrıntıları içerisinde barındırmaktadır. Çünkü Fransa'nın Kudüs'ün dışında Beytülcela karyesinde yapılmasını istediği mabet orada

yaşayan Rumların şikâyetine sebebiyet vermiştir. Rum patriği II. Cyril'e (1845–1872) göre Latinlerin buradaki amacı Rumları Katolik mezhebine çevirmektir. Bunun için Latin rahipleri Osmanlı tebaasından olan Rumlara pasaport vereceklerini söylemekte ve onları cizye ve diğer yükümlüklerden muaf kılacakları yönünde çalışmalar yapmaktaydılar. Ayrıca böyle bir kilise yapılacak ise bu, Rumların yoğun olarak bulunduğu Beytülcela'da değil, kendi mezhep mensuplarının bulunduğu başka bir yerde yapılmalıydı (BOA, İ. MMS., 2/48, 24 Şevval 1270/20 Temmuz 1854).

Osmanlı Devleti bir taraftan Fransız elçisinin ardı ardına devam eden isteklerine diğer taraftan ise Rum Patrikliği tarafından gelen şikâyetlere muhatap olmaktaydı. Öncelikle Fransa'nın istekleri Meclis-i Mahsusa masaya yatırılarak neler yapılabileceği ele alındı. Fransa'nın 1852 yılındaki istekleri doğrultusunda çıkarılan emr-i âlinin hükümleri Beytülcela mabedinin tamirini içermekteyse de padişah iradesinin çıktığı zaman diliminde Beytülcela karyesinde herhangi bir Latin mabedi bulunmadığı, yerelde yapılan araştırmalardan anlaşıldığı belirtildi. Dolayısıyla Fransa'nın dile getirdiği bu maddenin hükümleri bir anlam ifade etmemekteydi. Buna karşılık Fransız yetkililerinin dile getirdiği şekilde yeni bir kilise inşa edilme izni de başka sıkıntılara sebep verebilecekti. Ancak Fransa, bu konuda kendilerine kuvvetli bir vaat verildiği yönündeki ısrarını sürdürmekte ve Osmanlı'nın Hariciye Nezareti makamı ile Fransız elçiliği arasında daha önce böyle bir konu üzerinde anlaşma olduğuna dair iddialar ileri sürülmekteydi. Osmanlı Hükümeti tarafından herhangi bir söz verilişinin olmadığı konusunda araştırmalar yapıldığında ise bu konuda bir netliğin olmadığı görülmüştü ve önceki hariciye nazırı da zaman geçtiğinden tam olarak böyle bir şeyi hatırlamadığını söylemekteydi. Durum bu minval üzere olsa da Meclis-i Mahsusa göre, “bunca himmet ve gayreti meşhur olan Fransa'nın böyle bir arzusuna muvafakat olunmaması” durumun maslahatına uygun olmayabilirdi. Ayrıca Beytülcela'da Latinlerin kilise inşa etmeleri Kudüs ziyaretgâhlarının “tanzimat-ı ahiresine” de aykırı olmayacaktı. Böyle bir sorunun çözümünde Rum tebaasına dokunur bir şey ve Rusya'nın da diyecek bir sözü olmayacağından kilisenin yapılmasının uygunluğu düşünüldü. Diğer taraftan Rumlara 1850 yılında verilmiş olan fermanda da buna aykırı bir durum bulunmamaktaydı. Hükümet, Latinlerin kilise yapma teşebbüsleri konusunda Rumların işi biraz abarttığı kanaatine sahip olmuşsa da, Frenk rahipleri tarafından Ortodoks Rum reayanın

Katolik mezhebine sokulmak istendiği yönündeki Rum patriğinin iddialarına hassasiyetle yaklaştı. Ayrıca Fransız elçisine bu hassasiyetin yazılı olarak bildirilmesinin zorunluluğu belirtildi. Kilisenin yapımına izin verilmesinde diğer bir etkenin de meşihatın olumlu yöndeki kanaatidir. Meşihat özellikle ilgili karyenin Hıristiyanlara mahsus bir yer olduğu üzerinde durarak şeran bir engel bulunmadığını belirtmişti. (BOA, İ. MMS., 2/48). Sonuçta 26 Şevval 1270 tarihinde verilmiş olan padişah iradesiyle de Beytülcela karyesinde Latin kilisesinin yapımına izin verilmiştir (BOA, İ. MMS., 2/48, 26 Şevval 1270/22 Temmuz 1854). Devam eden süreçte de Kudüs ve çevresinde Latinlere ait dini kurumların yapılmasına birçok defalar izin verilmiştir. Ancak emlak-ı hümayun vb. gibi tahsis edilmiş arsalar üzerine yapılmaması noktasında titizlik de gösterilmiştir (BOA, A. MKT. UM., 464/81, 26 Ramazan 1277/7 Nisan 1861; ŞD., 2630/10, 22 Kanuni Evvel 1309/3 Ocak 1894).

Kıyamet (Kamame) Kilisesi ve Osmanlı'nın Orta Yol Arayışları

2008 yılı Nisan ayının ortalarında ajans kaynaklarından Kudüs'te bir kilisedeki kavgayla alakalı aynı konuda farklı başlıklarla haberler yapılmıştı.¹ Haberin başlıklarından en dikkat çekenini ise “Kıyamet Kilisesi'nde Kıyamet Koptu” şeklindeydi (Hürriyet, 22 Nisan 2008). Başlıktan anlaşılacağı üzere bahse konu olan yer, Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi'ydi. Hıristiyanlar tarafından Hz. İsa'nın mezarının bulunduğuna inanılan ve Hıristiyan âleminin en kutsal yerlerinden biri olan Kıyamet Kilisesi'nde Yunan ve Ortodoks Ermeni din adamları kavgaya tutuşmuşlardı. Kavga, Ermeni Ortodoks Kilisesi'ne mensup bir rahibin Yunan Ortodoks Kilisesi'ne mensup bir rahibi Hz. İsa'nın mezarının bulunduğu bölmede fazla kaldığı gerekçesiyle tartaklaması üzerine patlak vermişti. Olay kısa zamanda büyümüş ve iki taraf tekme, yumruk ve palmye dallarıyla birbirine saldırmışlardı (Hürriyet, 22 Nisan 2008).

Gerek yazılı gerekse görsel medyada gündeme gelen bu hadise yüzyıllardan beri yaşanan tartışmalardan biriydi aslında. Nitekim XIX. yüzyıl Osmanlı Kudüs'ünde bu

---

¹<http://www.internethaber.com/din-adamlari-birbirine-girdi-137819h.htm>;
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7357496.stm;
<http://www.nydailynews.com/news/world/christians-clash-jesus-tomb-orthodox-palm-sunday-article-1.282267>;
http://www.nbcnews.com/id/24226085/ns/world_news-mideast_n_africa/t/priests-scuffle-jesus-tomb-palm-sunday/#.WCTKEclG7SA;
<http://www.seattletimes.com/nation-world/priests-fight-at-holy-shrine/>

tartışmaların zirveye çıktığı arşiv belgelerinden ve dönemin basınından anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıl başlarından itibaren Kudüs'teki Hıristiyan kurumlarının sayısındaki artış bir anlamda ihtilafların ve rekabetlerin de mayalanmasına yol açmıştı. Nitekim Ortodoksların hamiliğini üstlenen Rusya ile Katoliklerin hamiliğini üstlenen Fransa arasındaki bu dini rekabet büyük kayıpların yaşandığı Kırım Savaşına sebep olmuştur (Türkan, 2013: 230). Osmanlı Devleti genel anlamda Hz. Ömer, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemlerinde verilmiş olan fermanları göz önünde bulundurarak tartışmalara çözümler üretmeye çalışmıştır (Kılıç, Satış, 2011: 239).

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kıyamet Kilisesi'nde yaşanan tartışmalarla ilgili olarak oldukça yoğun bilgiler zikredilmektedir. Bunlardan sadece birkaçına kısaca değinebiliriz. Örneğin, Kıyamet Kilisesi'nde Frenk, Rum ve Ermenilerin ortak olarak kullandığı Hz. İsa'nın mezarının olduğu yer konusunda Frenkler tarafından müdahalede bulunduğu Osmanlı Hükümetine şikayet gelmiştir (BOA, C. ADL., 90/5388, 27 Cemaziyelahir 1257/16 Ağustos 1841). Rumlarla Latinler arasında Kıyamet Kilisesi'ndeki bir örtü meselesinden, diğeri de kilise kubbesinin tamiri konusunda tartışma çıkmış ve bu sorunlar Osmanlı'nın başını oldukça fazla ağrıtmıştır (BOA, HR. MKT., 32/58, 8 Cemaziyelahir 1266/21 Nisan 1850; İ. HR., 98/4790, 25 Receb 1269/4 Mayıs 1853). Kadim Süryanilerle Ermeniler arasında yaşanan tartışmalar Osmanlı Hükümetinin başını ağrıtan diğeri bir problemdir. Süryaniler Kıyamet Kilisesi'nde ibadet yapmalarına Ermeniler tarafından engellemede bulunduğu dair şikâyette bulunmuşlardır (BOA, DH. MKT., 1/27, 24 Şaban 1310/13 Mart 1893).

Kıyamet Kilisesi'nde cereyan eden tartışmalar Avrupa'da yayınlanan birçok gazetede de yer almıştır. Bunlardan biri de Christian World gazetesinin 17 Temmuz 1890 tarihli yazısıdır. Gazete Osmanlı Devleti aleyhinde çirkin ifadeler kullanan bir yazar için insafli olmasını söyleyerek bir anlamda Kıyamet Kilisesi'ndeki Osmanlı yönetiminin adalete şayan olduğunu şu ifadelerle dile getirmektedir;

“Kutsal Toprak hakkında köşe yazısı yazan yazar, her bir Osmanlı'nın mutlaka hayvan olduğunu söyleyecek kadar aklını kaybetmiştir. Kıyamet Kilisesi'nde ve Beytullahim'de bir Osmanlı neferi görünce onun nefreti daha da artıyor. Ancak Kudüs'ün niçin Hıristiyanların elinden alındığını hiç düşünmüş müdür? Zayıf, fakir ve

korunmasız oldukları için değildir. Yalnız maddi bir kuvvete bağlı olsaydı, Hindistan ve Cezayir'e sahip olanlar bir haftada Kudüs'e de sahip olabilirdi. Ancak Hıristiyanlar, kardeşlik konusunda zayıf olup, tek işlerinin mezhep münakaşalarından ibaret olduğunu zannediyorlar. Kutsal kilisenin kubbesi altında ibadet eden yirmi rakip Hıristiyan cemaati vardır. Fakat iki kardeş yoktur. Bir devletin Hıristiyan hacısı, diğer devletin Hıristiyan hacısını Rafizi kabul ediyor. Bir manastırın papazı, diğer manastırın papazını cehenneme gittiğini zannediyor. Bir Romalı papazın Rum papazı aleyhindeki ifadeleriyle veya Ermeni papazın Kıpti papazı aleyhindeki ifadeleriyle karşılaştırılacak olursa, Katolik bir köylüyle Protestan bir tüccarın daha kardeşlik hisleriyle dolu olduğu görülür. Kudüs'te bulunan her papaz, Protestanların kurtuluştan uzak oldukları ve onların melun olduğu zannındadır. Dolayısıyla Hıristiyanlar, İsa'nın kabri üzerinde birbirlerine karşı kötü fikirlere sahiptir. Birbirleriyle karşılaştıklarında selam verme yerine düşmanlık beslerler. Eğer arada Osmanlı askeri olmasa, ibadetleri ölüm ile neticelenir. Bu durum, niçin Hıristiyan âleminin en önemli ibadet mekânlarından birini muhafaza edemediği sorusuna yeterli bir cevaptır. Türkler orada herkesin ayinlerini serbestçe yerine getirmesine müsaade ediyorlar. Hıristiyanlara bu şekilde eşitlikçi başka bir yaklaşım olabilir mi? Moskova'nın ruhani lideri, mezhep imtiyazını İngiliz Protestanıyla paylaşabilir mi? Papa, bir Protestan'ın kutsal mabetin huzurunda eğilerek ibadet etmesine müsaade eder mi? Bir Keldani, kutsal kabir civarında bir İngiliz Kuveykır'ın (Quakers) bulunmasına müsamaha eder mi? Tabii ki bu düşmanlıkların bir kısmı yalnızca kendi mezhepdaşlarına müsaade etmeyen bazı Avrupalılara aittir. Ancak Hıristiyanlar, Hıristiyanlığın gerçek anlamından gafil oldukları müddetçe Kıyamet Kilisesinin muhafazası, daha fazla özgürlükçü, müsamahalı ve tarafsızca bir tutum sergileyen Türklere ait olacaktır." (BOA, Y. PRK. TKM., 18/23).

Kıyamet Kilisesi özelinde olduğu gibi Kudüs geneli ile ilgili Osmanlı'nın yönetim anlayışına dair Sebilürreşad dergisinin 3 Zilkade 1339/9 Temmuz 1921 tarihli nüshasında geçen şu ibareler de dikkate şayandır: "Kudüs'ün gayr-ı ahlaki şeylerden korunması için Papalık makamının etkisiyle Milletler Cemiyetine bir gündem getirilmiştir. Kudüs'ün yanında kahve, sinema vb. yerlerin ihdas edilmesi Papalık makamının pek gücüne gitmiştir. Hıristiyanların önde gelenleri, Kudüs'ün eski

kutsiyetinin yani Osmanlı zamanındaki dini durumunun muhafaza edilmesi taraftarıdır. Osmanlı nazarında Kudüs, mukaddes bir yer kabul edildiği için orada ahlaka aykırı yapılaşmaya müsaade edilmezdi. Farklı Hıristiyan grupları da Osmanlı'nın idare tarzından memnundular. Nitekim konuyla ilgili olarak Bismark da şöyle demiştir: 'Eğer Osmanlı bir gün taksim edilecek olursa, en son gidecek yer Filistin'dir. Orayı Osmanlı gibi tarafsız bir şekilde muhafaza edecek bir güç çok zor kurulabilir.'" (Sebilürreşad dergisinin 3 Zilkade 1339).

Papalıkla Fransa Arasında Kalan Osmanlı ve Kudüs Latin Kilisesi

Vatikan'la Osmanlı Devleti arasında yaşanan sıcak gelişmelerin ardından Kudüs'te 1847'de tekrar bir Patriklik açılmıştır. Nitekim Kudüs Latin Patrikliği altın çağını Haçlıların Kudüs'teki varlığı boyunca yaşamışlarsa da 1291 yılından beri Kudüs'te bir Latin Patriği bulunmamış (Türkan, 2014: 201) ve 1333 yılından sonra buradaki Katoliklerin temsilciliği rolünü daha çok Fransızken tarikatına mensup din adamları üstlenmiştir (Sayegh, 1963: 180). Dolayısıyla Kudüs'te Latin Patrikliğinin açılması kendileri de Katolik olmasına karşın Fransızken din adamlarını rahatsız etmişti. Çünkü uzun yıllar Kudüs'teki Katoliklikle ilgili dini işlerden onlar sorumlu olmuştu. Nitekim gelişmeler bir anlamda Fransızkenleri geri plana itmekteydi. (Frazee, 1983: 305; Türkan, 2015: 52).

Kudüs Latin Kilisesi'nin kuruluşunda ilk başlarda Fransa'nın bir tereddüt yaşadığına dair bilgiler verilmekteyse de Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla resmi ilişkilerin eskiden olduğu üzere Fransa üzerinden yürütüldüğü görülmektedir (HR. HMŞ. İŞO., 83/1). Nitekim Fransa, Latin Patrikliği ile ilgili bir takım konularda Osmanlı Hükümetine baskılar yapmakta ve Latinlerin lehine isteklerde bulunmaktaydı. Örneğin, Kudüs'teki mahalli hükümet meclisinde Katoliklere yer verilmemiş olmasının teessüfle karşılandığı Fransız elçiliği aracılığı ile Osmanlı Hükümetine iletilmiştir. Fransa'ya göre, Latinlerin daha önce Suriye'de haiz olduğu imtiyazlar nedeniyle ilgili mecliste Latinlere de yer verilmeliydi (BOA, HR. SYS., 1768/25, 11 Kasım 1876) Fransa'nın burada özellikle karşı çıktığı konuların başında Kudüs'teki Rum Patrikhanesine bağlı olarak çalışan Rum azaların Latin azalarının önüne çıkarıldığı gerekçesiydi (BOA, HR. SYS., 1768/23, 20 Haziran 1876). Nitekim

bu husus da Osmanlı'nın başını ağrıtmış ve devlet orta yolu bulabilmek için büyük uğraşlar vermiştir (BOA, DH. MKT., 479/24, 5 Muharrem 1320/13 Nisan 1902; ŞD., 2718/8, 4 Receb 1320).

Katolik Hıristiyanlar lehine Fransa'nın Osmanlı'ya yaptığı isteklere genel olarak bakıldığında, dışarıdan ilk bakışta Katolikler adına istenilen dini hak ve özgürlüklerin isteklerin derinlemesine yapılan bir incelemeyle siyasi bir çabanın sonucu olduğu anlaşılmaktaydı. Nitekim 1789 ihtilali ile birlikte Fransa'da kilise ve diğer dini kurumlara karşı olumsuz bir tutum sergilenirken bile Osmanlı'daki Katolikliğin hamiliği rolü sürekli vurgulanmış, diğer devletlerin himaye çabalarına karşı Fransa tarafından olumsuz bir tutum sergilenmiştir (BOA, C. HR., 6/282, 10 Cemazieyel Evvel 1214/10 Ekim 1799; C. HR., 123/6109, 28 Rebiülahir 1211/31 Ekim 1796; C. HR., 56/2789, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840). Benzer şekilde Kudüs Latin Kilisesi'nin kuruluşunda da Fransa'nın siyasi bir tavır takındığı görülmektedir. Nitekim bu müdahaleci tutum Papalığı rahatsız etmiştir (Türkan, 2012: 49).

Osmanlı ile Papalık arasında resmi bir ilişki olmadığından Papalığın istekleri uzun zamandan beri Fransa aracılığı ile yapılmaktaydı (Türkan, 2013: 50) Ancak bunda Papalığın her zaman hoşnut olduğunu söylemek mümkün değildi. Nitekim Kudüs Latin Patrikliğinin kuruluşundan kısa bir süre sonra yeni Patrik Joseph Valerga (1847-1872) için bir tören düzenlemesine dair Fransa elçiliği tarafından bir yazı gelmişti. Yazıdan haberdar olan Papalık yetkilisi Hariciye nazırı ile gayrı resmi yapmış olduğu görüşmede Fransa'nın isteğinin hemen gündeme alınmamasını rica etmiştir. Papalık yetkilisine göre Fransa'nın bu isteği Kudüs'teki Katolikler üzerinde bir hakimiyeti ortaya koyacağından, kendisi bunun engellenmesinin uygun olacağını belirtmiştir (BOA, İ. MSM., 32/900).

Valerga'nın Kudüs Latin Patrikliğine atanması ile ilgili tören konusunda Papalık yetkilileri direkt Osmanlı ile muhatap olmak isterken, diğer yandan Kudüs'teki Katolik varlığını diğer mezheplere üstün kılmak için Fransa'nın nüfuzundan faydalanmaktan da çekinmemiştir. Örneğin Patrik Valerga, yeni kurulmuş olan Patrikliğini sağlamlaştırmak için öncelikle Kutsal topraklardaki Latin haklarını kuvvetlendirme yolunda büyük mücadeleler vermiştir. Fransız konsolosundan aldığı destek, bu konuda çok önemlidir

(Maggiolini, 2011: 10). Ancak bu tutumun kurumsal anlamda Kudüs Latin Patrikliği için her zaman böyle olduğunu söylemek de doğru değildir. Örneğin, 1889 yılında Kudüs Latin Patrikliğinin makamına atanan Luigi Piavi'nin (1889-1905) tutumu bu konuda kayda değerdir. Piavi patriklik makamına henüz daha yeni oturmuşken Osmanlı'daki diğer Gayrimüslim Patrikhaneleri statüsünde olabilmeleri yönünde Padişah fermanı istemişti. (BOA., Y. EE., 104/118, 28 Cemaziyelevvel 1307/20 Ocak 1890).

Piavi'nin amacı, bir anlamda Fransa'nın himayesinden kurtulma çabalarıydı. Nitekim konu ile ilgili olarak Osmanlı'nın Londra sefiri Rüstem Paşa'dan da buna dair bir istek gelmişti. Rüstem Paşa (1885-1895), 12 Kasım 1889 tarihli hususi mektubunda, Kudüs Latin Patrikliğinin Osmanlı Devleti'ndeki diğer Hıristiyan cemaatler gibi sayılması için Padişah tarafından bir ferman verilmesine dair Patrik Piavi'nin kendine yazmış olduğu yazıdan bahsetmiştir. Buna göre Rüstem Paşa, otuz seneden beri Suriye'de ikamet etmektedir ve akl-ı selim sahibi Hıristiyan bir din adamı olan Piavi ile Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı görevindeyken tanışmıştır. Piavi, Osmanlı'daki diğer Hıristiyan cemaatlerin ruhani reislerine tanınan haklara sahip olmayı arzu etmekte ve bunu da ruhani idaresinde bulunan Latin cemaatinin büyük çoğunluğunun Osmanlı tebaasından olmasıyla teyit etmektedir. Rüstem Paşa mektubunun devamında Piavi'nin kendisinden istekleriyle ilgili kanaatini şöyle dile getirmektedir: “Kudüs Latin patriğinin Osmanlı tarafından diğer patrikler gibi tanınması, patriğe bir takım imtiyazlar verilmesini gerektirdiği gibi diğer taraftan tabi olmadığı bazı vazife ve taahhütlerin altına girerek Osmanlı Hükümetine karşı sorumluluğu artacaktır. Lübnan'daki Maruni patrik ve piskoposlarının seçimi, Osmanlı'daki diğer Hıristiyan cemaatlerine verilen ferman usulünce yerine getirilmemektedir. Maruniler diğer cemaatlerdeki seçim usulüne dair bir ferman da talep etmemektedirler. Çünkü bu şekilde Osmanlı Hükümetine karşı daha müstakil bir mevkide bulduklarını zannetmektedirler. Dolayısıyla Kudüs Latin Patrikliğine diğer Hıristiyan cemaatlerindeki usul ve esasları içeren bir ferman verilmesi, Latin cemaatiyle Osmanlı Hükümeti arasında mevcut olan bağlantıyı bir kat daha arttıracaktır. Ayrıca, Latin cemaatinin haiz olduğu ecnebi mahiyeti de hiç olmazsa kısmen izale edilmiş olacaktır. Gelişmelerin politik açıdan da bir takım güzel gelişmeleri içereceği görülmektedir. Böyle bir fermanın verilmesiyle birlikte, Patrikhane

memurları ile Osmanlı yetkilileri doğrudan münasebet kurabilecekler ve dolayısıyla Fransız konsolosların müdahaleleri azalacak veya tamamen bitecektir. Fransızlar, Kudüs Latin Patriğinin hamisi sıfatıyla patriklik istemediği halde politikaca onları alet etmek istemektedir. Papalığın ise memalik-i şarkiyede politik açıdan değil, mezhep açısından bir takım menfaatleri vardır. Hâlbuki Latin ruhbanlarının mezhepçe olan menfaatlerini siyasi menfaate bağlamak isteyen Fransa hükümeti hakkında Latinlerin birçok şikâyeti malumdur. Dolayısıyla Kudüs Latin Patrikhanesi'ne bağlı rahipler Fransa himayesinden tedricen kurtulmaktan pek de memnun olacaklardır" (BOA, HR. SYS., 1768/38, 12 Kasım 1889).

Rüstem Paşa, hususi mektubunda yukarıdaki hususları açıkladıktan sonra Kudüs Latin patriğinin Hükümetten isteği ile ilgili kendi kanaatini açıklamaktadır. Lübnan'daki yöneticilik tecrübesinden ve oradaki Hıristiyanların kurumlarının işleyişine yakinen tanık olduğundan dolayı patriğin nazarı itibara alınmasının ve dinlenmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Bunu da Cebel-i Lübnan'daki yöneticiliği sırasında Marunilerin entrikalarına karşı patriğin birçok yardımını görmesiyle tekit etmektedir (BOA, HR. SYS., 1768/38, 12 Kasım 1889).

Patrik Piavi'nin Fransa ile yaşamış olduğu rahatsızlıklar dönemin gazetelerine de yansımıştır. Sabah gazetesinin 2 Receb 1308/4 Mart 1891 tarihli çıkan sayısında Le Figaro gazetesindeki bir haberden bahsedilmektedir. Le Figaro gazetesinde zikredilen bir bilgiye göre Patrik Piavi, Roma'da kardinallik rütbesine yükseltilecektir. O, Halep'te Papa vekili sıfatıyla bulunduğu 30 yıllık zaman diliminde Fransa konsoloslarına açıktan açığa muhalefet ettiğinden Fransa Hükümeti tarafından Papalığa şikâyet edilmiştir. Daha sonra meslek değişikliği ile Kudüs Patrikliğine getirilen Piavi, Kudüs'te de Fransa aleyhine çalıştığından oradaki konsolosların şikâyetine neden olmuş ve dolayısıyla Kudüs'ten ayrılmıştır. Yerine de İtalya'nın politikalarını ön plana çıkartan bir vekil bırakmıştır. Le Figaro gazetesi bu haberi verdikten sonra, Piavi'nin yerine Kudüs Patriği olarak atanacak olan kişinin Fransa tebaasından olması gerektiğini vurgulamıştır (Sabah, 2 Receb 1308/11 Şubat 1891). Bu bağlamda Fransa karşıtlığı yönünde Piavi ile ilgili tartışmalar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nitekim bu anlamda Fransa'nın

Vatikan'daki elçisinin, Piavi'nin Latin Patrikliğinden azledilmesi için Fransa hükümeti tarafından emir aldığı zikredilmektedir (BOA, Y.PRK. AZJ., 37/116, 30 Receb 1316).

Osmanlı Arşiv belgelerine yansıdığı şekilde Rüstem Paşa'nın Patrik Piavi ile ilgili düşünceleri ve konu ile ilgili dönemin gazete bilgilerine yakından bakıldığında, Fransa'nın himaye tarzından ve siyasi çabalarından Papalık yetkililerinin rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Hatta başka bir Katolik devlet olan İtalya'ya da bir yaklaşım söz konusudur. Ancak bu konuda Fransa'yı geri plana itecek ve Osmanlı ve Papalığın lehine olacak bir çözüm bulunamamıştır. Dolayısıyla Kudüs Latin Patrikhanesine Osmanlı'daki diğer Gayrimüslimlere verilen fermanlar tevdi edilememiştir (BOA, HR. HMŞ.İŞO., 83/1, 26 Tışrinisani 1330/9 Aralık 1914). Nitekim I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı devletinin kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmasına kadar Fransa'nın Katolikler üzerindeki himayesi devam edecektir. Osmanlı ile Papalık arasındaki resmi ilişkiler ise ancak 1960 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar döneminde gerçekleşecektir (Türkan, 2015: 158).

Kudüs Latin Patrikliğinde görev yapmış iki önemli patrik olan Valerga ile Piavi'nin tutumu genel olarak değerlendirildiğinde şu tespit ortaya konulabilir. Valerga, diğer Hıristiyanlık mezheplerine üstünlük sağlama noktasında Fransa'nın nüfuzunu kullanmakla birlikte, Papalığa bağlı Kudüs Latin Patrikliğinin özerkliğinin korunması noktasında ise –yapabildiği oranda- Fransa'nın müdahalelerini engellemeye çalışmaktadır. Ancak Piavi ise Fransa'nın himaye anlayışına mesafeli davranmanın da ötesinde daha sert bir tutum ve arayış içerisindedir. Bu anlamda Osmanlı politikalarına daha yakın durduğu da söylenebilir. Tüm bunlara karşılık Osmanlı Hükümeti çeyrek asır Kudüs Latin Patrikliği görevi yapan Valerga'ya da gereken ehemmiyeti vermiştir. Hatta kendisine verilen birinci rütbeden nişanla ilgili olarak, “her ne kadar aslen rehabin-i ecnebiyeden ise de adeta tebaa-i devlet gibi sadıkane hareket ve o yolda hizmet etmekte...” ibaresi dikkate değerdir (BOA, İ. HR. 231/13581, 2 Muharrem 1285/25 Nisan 1868).

Kudüs'te Yapılan Ruhani Kongreye Osmanlı'nın Yaklaşımı

Papalığın Osmanlı ile diplomatik ilişkiye girme çabalarından birinin de Kudüs'te bir kongre düzenlenmesi olduğuna dair bilgiler zikredilmektedir. Buna göre, Papalık Doğu Hıristiyanlarını cezbetme noktasında düzenlediği kongre vasıtasıyla Katolik olmayan Rusya ve Osmanlı ile doğrudan diplomatik ilişkilere girebilecek ve Katolik kurumlarını Fransa'nın himayesi olmadan idare edecektir (Mouradian, 2001: 179).

Papanın elçisi olarak Fransız kardinal Langénieux'un başkanlığı altında Kudüs'te yapılması kararlaştırılan Evharistik kongreye dört yüzün üzerinde Katolik Rum ve Papalığa bağlı diğer Hıristiyan ruhanilerinin katılması gündeme gelmiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı Hükümetinin toplanacak olan kongre ile ilgili bir endişe ve buna bağlı olarak da teyakkuz içerisinde olduğu dikkati çekmektedir (BOA, BEO, 162/12088, 16 Şubat 1308/28 Şubat 1893; BEO, 195/14610, 22 Şevval 1310/9 Mayıs 1893). Nitekim bu endişe ve hassasiyet ile ilgili olsa gerektir ki bazı kaynaklarda kongrenin Osmanlı yetkilileri tarafından mini bir Hıristiyan konsili olarak algılandığı şeklinde bilgiler yer almaktadır (Kildani, 2010: 662). Ancak sürece genel çerçeveden bakıldığında, durumun sadece Osmanlı açısından değil Ortodokslar açısından da endişeye yol açtığı anlaşılır. Nitekim Maruni, Katolik Rum ve Süryani Katoliklerin Kudüs'te etkin bir rol oynaması, Ortodoks Hıristiyanlar tarafından endişe ile karşılanmıştır. Bununla bağlantılı olarak Kudüs mutasarrıflığından Hükümete bir yazı gönderilmiş ve Ortodoks Rumların Katolik mezhebine davet edileceğine dair bir duyum alındığı bildirilmiş, bunun bölgede bir takım sıkıntılar doğurabileceğinden dolayı da Papayla görüşmek için Roma'ya gidecek olan Katolik Ermeni Patriği Azaryan'a bu konuda gereken nasihatlerin yapılması ve Azaryan'ın Kudüs'e uğramadan direkt İstanbul'a gelmesi istenmiştir (BOA, BEO, 195/14610; BEO, 195/14611; HR. SYS., 17687/47).

Sonuçta Babıali'de ve yereldeki yöneticilerle yapılan görüşmeler ve alınan önlemlerle kongre üzerindeki devletin hassasiyetleri dile getirilmiş, ancak belirli şartlar dâhilinde kongrenin yapılmasına izin verilebileceği belirtilmiştir. Gereken şartlar sağlandıktan sonra ise hükümet tarafından kongre süreci boyunca gerekli kolaylıklar sağlanmıştır. Hatta bu noktada Kardinal Langénieux gösterilen ilgi ve kolaylıktan dolayı

teşekkürlerini iletmiştir (BOA., BEO, 201/15024, 26 Şevval 1310/13 Mayıs 1893). 13-21 Mayıs 1893 tarihleri arasında Fransızkenlere ait Saint Saviour Kilisesi'nde ve sekiz oturumda gerçekleştirilen kongreye hac için Kudüs'e gelen bin kadar Avrupalı Katolik ve dini liderlerden Kudüs Latin Patriği Luigi Piavi, Grek Katolik Patriği Gregorios II. Yusuf Sayour, Doğu Kiliseleri temsilcileri ve birçok piskopos katılmıştır (Kildani, 2010: 662).

Osmanlı yetkililerinin mini bir Hıristiyan konsili olarak algıladığı söylenen bu kongre ile ilgili olarak Papalığın amaçladığı birkaç hususa bakıldığında, bunun basit bir kongre olmadığı dikkati çekmektedir. İlk olarak Evharistik kongre aslında Papa XIII. Leo'nun Doğu Hıristiyanları ile ilgili politikasının bir sonucuydu. Nitekim kongre Kudüs'te açıldığında Papalık, Ortodokslara Katolikliğe geçmeleri için cesaret veriyordu. İkinci olarak, Katolikliğe geçişte Doğu Kilise litürjisinin korunması XIII. Leon'un en önemli politikalarından biriydi. Bu anlamda kongrenin Katolik ve Ortodoks yakınlaşmasındaki önemli etkisi ile birlikte, Doğu Kiliseleri ile Latin misyonerler arasındaki ilişkileri organize eden temel bir doküman olarak da kabul edilebileceği belirtilmektedir (Kildani, 2010: 662)

Kudüs Ermeni Patrikliğinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Arayışları

XIX. yy'da Kudüs'teki Ermeni toplumu kültürel açıdan gözle görülür bir biçimde gelişmelere tanık olmuştur. 1833 yılında Kudüs Ermeni Patrikhanesi tarafından ilk matbaa kurulmuş ve dini ağırlıklı yayınlar yapan bu matbaada eski antik kitapların yeni baskıları da basılmaya başlanmıştır. Diğer önemli bir gelişme ise Mar Yakub (Saint James) Manastırı kompleksi içinde Ermeni din adamlarının yetişmesinde çok önemli bir görev ifa eden bir seminerin (dini fakülte) açılması olmuştur (Hacıyan, 2005: 33).

Kudüs Ermeni toplumu kültürel ve dini açıdan birçok yeniliklere şahit olurken, diğer taraftan da cemaat içi ihtilafların girdabına sürüklenmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti ise bir taraftan yabancı devletlerin yerel gayrimüslimler üzerindeki faaliyetlerine mukavemet göstermeye çalışırken diğer taraftan da bu cemaatlerin iç problemleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Ayrıca çözüm bulma noktasında farklı parametreler geliştirme durumunda kalmıştır. Bu hadiselerden biri, 1860 yılında ölen Kudüs Ermeni Patriği Hovhannes'in (1850-1860) ölümü sonrası yerine gelecek patriğin

seçilmesi problemiydi. Patriğın vefatıyla birlikte İstanbul ve tevabii Ermeni patriğinin riyaseti altında olan iki meclis birleşerek Dersaadet ve diğey eyaletlerde bulunan piskoposlardan birinin seçimine karar vermişlerdir. Sabık İstanbul Ermeni Patriği Kigork, İzmir murahhasası Bogos, Edirne Murahhasası Aristakis serpiskoposlardan birinin tayini noktasında çoğunluk oyu ortaya çıkmıştı. Ortaya çıkan sonucun gereği İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından yerine getirilecek iken Ermeniler arasında ikilik yaşanmıştır. Bir grubu mevcut serpiskoposlardan birinin seçilmesini isterken, diğey grup ise “Kudüs Ermeni Patrikliği münhal olduğunda oradaki manastır rahiplerinden birinin seçilmesinin gerektiği” iddiasıyla Mar Yakub Manastırı rahiplerinden birini istemişlerdir. Hatta Manastırlılardan seçilen bir rahibin piskoposluk rütbesi olmasa bile Eçmiyazin Kilisesi'ne gidilerek oradaki Katogikos tarafından piskoposluk rütbesinin alınabileceği ve böylece patrik olunabileceği belirtilmiştir. Tartışma bu noktada cereyan ederken konu Osmanlı yetkilileri tarafından Encümen-i Mahsus Meşverette müzakere edilmiştir. Encümende olayın artı ve eksileri tartışılmış ve buna göre, ehemmiyet arz eden patrik seçimi konusunda ihtilaf halinde olan Ermenilerin iki tarafının da saygın kişilerden ve ruhani reislerden oluşmasının devletin işini daha da zorlaştırdığı üzerinde durulmuştur. Çünkü bir tarafın görüşü öne çıkarılacak olsa diğey taraftan dedikodu meydana gelmesi muhtemeldi. Ayrıca aforoz olayı da ruhani ve dini bir mesele olduğundan bu konuda da sıkıntılar yaşanabilirdi (BOA, İ. HR., 189/10524, 26 Rebiülahir 1278/31 Ekim 1861).

Tüm bu sorunlar karşısında hükümet bir taraftan orta yolu bulmaya çalışırken diğey taraftan da tartışmaların bitmemesi nedeniyle sonuç alma noktasında kararlı bir tutum sergileme yoluna gitmiştir. Çünkü hala Ermenilerin bir tarafı İstanbul Ermeni Patriği Serkis Efendi'nin (1860-1861) azlini, diğeyi ise kalmasını istemekteydiler. Dolayısıyla bu noktada Ermenilerin ileri gelenleri Hükümete çağrılarak kendilerine gerekli tembihlerde bulunmuş ve tarafsız bir şekilde her tarafın emin olacağı dört papaz ile pusulada isimleri yazılı olan kişilerin Babıali tarafından tayin edilecek memurdan oluşmak üzere bir komisyon teşkil edilmesi istenmiştir (BOA, İ. HR., 189/10524).

Kudüs'te yaşanan ihtilaflar ve patriğin seçilememiş olması daha sonra İstanbul Ermeni Patriği Serkis Efendi'nin istifasına neden olmuştur. Serkis Efendi hükümete göndermiş olduğu yazısında, vefat eden Kudüs Ermeni Patriğinin yerine yenisini seçilmesi için Ermeniler arasındaki ihtilafları bitirme noktasında gayret etmişse de bir sonuç alamadığını, dolayısıyla da hastalığının da arttığını söyleyerek istifasını istemiştir (BOA, İ. HR., 189/10531, 21 Rebiülahir 1278/26 Ekim 1861). Patrik Serkis Efendi'nin istifa dilekçesiyle ilgili olarak Sadrazam, padişaha yazmış olduğu arz tezkiresinde, Ermeni milleti arasındaki ayrılığın biraz da Patrik Serkis'in idaresizliğinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Meselenin uzlaşamayacak noktaya geldiği Ermenilerden kendini bilen reislerin ifadelerinden anlaşıldığından istifasının uygun olacağını belirtmiş ve İzmir Murahhasası olan Esaya (Esteban) Efendinin patrik kaymakamı olarak atanmasını istemiştir (BOA, İ. HR., 189/10531, 29 Rebiülahir 1278/3 Kasım 1861). Neticede Hükümetin baskıları sonucunda Ermeni Patrikhanesi nizamnamesi gereğince dört yıl gibi bir aradan sonra kaymakamlık görevini sürdüren İzmir murahhasası Esaye (1864–1885), patrik olarak seçilmiş ve sorun çözüme kavuşmuştur. (BOA, İ. HR., 212/12254, 25 Şevval 1281/23 Mart 1865).

1888 yılına gelindiğinde de bir istifa olayı yaşanmış, ancak bu istifa cemaatler arası ikilikten kaynaklanmamıştır. İstifanın nedeni ise Artin Efendi'nin hem İstanbul hem de Kudüs Patrikliğini aynı anda yürütme durumuyla karşı karşıya kalmasıdır. Olayın gelişimi ise şöyle olmuştur: Kudüs Ermeni Patriği Esaye 1885 yılında vefat etmiş ve onun yerine Ermeni Patrikhanesi tarafından Mar Yakub Manastırı piskoposlarından olan Artin Efendi seçilmişti. Ancak Artin Efendi mevcut durumda İstanbul Ermeni Patrikliği görevini de icra etmekteydi. Artin Efendi bir müddet sonra Kudüs Ermeni Patrikliği görevinden dolayı İstanbul Ermeni Patrikliğinden istifasına dair hükümete ricada bulundu. Ancak Osmanlı Hükümeti bir müddet daha mevcut görevini sürdürmesini ve istifasını tehir etmesini istedi. Belli müddet Kudüs'e gitmeyerek İstanbul Ermeni Patrikliğinde görevini sürdüren Artin Efendi istifasının kabul edilmesi ricasıyla Hükümete tekrar bir arzuhal göndermiştir. Ayrıca Kudüs'teki Mar Yakub Manastırı'ndaki rahipler tarafından da Patrik Artin'in isteğini destekleyici yönde yazılar Hükümete gelmekteydi. Neticede 29 Haziran 1888 tarihli Sultan II. Abdülhamit'in iradesiyle Artin Efendi'nin İstanbul Ermeni Patrikliğinden istifası

onaylanırken Kudüs Ermeni Patrikhanesine de ataması yapılmıştır (BOA, İ. MMS., 99/4171).

Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nde 1903 yılında da tartışmalar yaşanmıştır. Kudüs Ermeni Patriği Artin Efendi, Sis Katogikosu Sahakyan ve İzmirliyan taraftarları olmak üzere üç gruba arasında cereyan etmiştir. Bu noktada Osmanlı Hükümeti Patriğin istifasını isteyen gruplara karşı direnç göstermiş, hatta baskılardan dolayı istifa ettiğini söyleyen Patriğin istifasını kabul etmeyerek Kudüs Ermeni Patrikliğini ele geçirmelerine müsaade etmemiştir (BOA, İ. HUS., 103/1320, 8 Zilhicce 1320/8 Mart 1903; Y. A. HUS., 444/47, 20 Zilhicce 1320/20 Mart 1903).

Rum Bulgar Meselesi ve İstanbul Sinodunun Yankıları

XIX. yüzyıl Osmanlı Kudüs'ü kilise ve Patrikliklerin adeta yeniden bir uyanışına sahne olmuştur. Daha önceden belirttiğimiz üzere 500 küsur yıldır Kudüs'te bulunmayan Kudüs Latin Patrikliği 1847 yılında Fransa'nın da destekleriyle açılmıştır. Aynı şekilde 1645 yılından itibaren İstanbul'da oturan Kudüs Rum Patriklerinin makamı da Rusya'nın teşvikiyle 1845'te Kudüs'e taşınmıştır (Satış, 2015:686-687). Tezahürde dini fenomenlerin ön plana çıktığı ancak derinlikte siyasi rekabetlerin çatıştığı bu arenada Kudüs Rum Patrikliğinin de bu etkiden nasibini aldığı söylenebilir. İlgili Patriklik bu anlamda en büyük desteği Rusya'dan almıştır. Patrik yetkililerinin Rus yetkililerle sıcak ilişkiler içerisinde olmasıyla bu ilişki yakından görülebilir (BOA, İ. DH., 839/67471, 19 Zilkade 1298/13 Ekim 1881; Sabah, 1 Şevval 1318/22 Ocak 1901; HR. TO., 530/31; HR. TO., 533/37). Bunun en bariz örneği Bulgar Kilisesi'nin İstanbul Rum Kilisesi'nden ayrılış sürecinde ortaya çıkmıştır. 1861 yılında Bulgarlardan bir grup İstanbul Rum Patrikhane idaresinden ayrılmak istediklerine dair Osmanlı Hükümetine bir dilekçe vermişler ancak onların bu isteği Osmanlı idaresi tarafından uygun görülmemiş ve neticede Rum Patrikhanesinin yapısal bütünlüğü korunmuştur (BOA, İ. MTZ.04. 3/69, 10 Ramazan 1277/22 Mart 1861). Bulgarların istekleri buna rağmen devam etmiş 1867 yılında padişaha takdim ettikleri arzuhallerinde mezhepdaşları olan Rumların Bulgarların haklarını ilhak ve lağvettiklerini söyleyerek Girit'teki olan hadiseleri de Bulgarlar olarak protesto ettiklerini belirtmişlerdir (BOA, HR. TO., 448/78, 9 Şubat 1867). Bulgarların ayrılmalarındaki ciddiyeti gören İstanbul

Rum patriği Antimus Efendi daha yeni makamına oturmuşken bir layiha hazırlayarak farklı bir taktik uygulamaya çalışsa da bu husus Bulgarlar tarafında bir karşılık bulmamıştır (Takvim-i Vekayi, 13 Şaban 1886/18 Kasım 1869). Neticede 1870 yılında padişah fermanıyla Bulgarlara ayrı bir eksarhlık verilmiştir (BOA, İ. MTZ.04., 4/105, 28 Zilhicce 1286/31 Mart 1870).

Bulgarların ayrılma sürecinde Rusların da etkin olduğuna dair ifadeler dönemin gazetelerinde altı çizilen hususlardandır. Örneğin, Basiret gazetesinde Hayrettin imzasıyla “Bulgarların Yarım Müstakil Bir Ruhani İdare Teşkil Etmeleri Sevdası” başlıklı yazıda, Rusya hakkında şu ifadeler geçmektedir: “...mesela Bulgarlar, Girit Rumları gibi kanuna aykırı bir şey isteyebilirler. Eğer laftan anlamazlar ise taleplerine bir cevap vermek gerekmez, bilakis ibretlik bir şekilde cezalandırılmaları gerekir. Eğer ‘Bulgarlar kendi hallerinde bir millettir, öyle boş hayallerin peşinde koşmazlar’ denilirse o zaman bir şey söylemek gerekmez. Ancak Moskova, Hocabeg, Petersburg ve Kiev’deki Üniversitelerden yetişmiş olan Çomakof, Savarof ve Geksof gibi bilgili ve panislavizm taraftarı Bulgarlar, ifsat edici ruhani ayrılık (mezhep ayrılığı) fikirlerini ortaya atıyorlar. Bulgarlar bunlara kulak vermezlerse hiçbir sıkıntı çıkmaz.” (Basiret, 18 Muharrem 1288/9 Nisan 1871). Yine gazete haberlerinde Ortodoksluğun savunuculuğu rolü dolayısıyla Rusların iki tarafı da idare etmeye çalıştığı, bir taraftan Rum Patrikhanesini diğer taraftan ise Bulgarları desteklediği belirtilmektedir. Ancak el altından Bulgarlardaki Panislavizme katkı yaptığı dile getirilmektedir (Basiret, 4 Şaban 1288/19 Ekim 1871). Mesele özelde Ortodoks âlemini ilgilendirdiğinden Yunanistan medyasında da gündemi yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Yunanistan’da yayınlanan bir gazetede Ortodoks kilisesinde meydana gelen tefrika için Rusya’nın gayretinin müşkil bir duruma düştüğünden bahsedilmektedir. Çünkü Rusya eğer Bulgar eksarhını tanırsa Ortodoks ayinince kendisi aforoz edilmiş sayılacaktır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’ndeki Rumlar üzerinde iddia ettiği nüfuzunu ve itibarını kaybedecektir. Eğer eksarhı tanımamak isterse de Bulgarları tuzağa düşürüp onları havada bırakmış mütalaasına neden olacaktır Ceride-i Havadis, 14 Rebiülahir 1289/21 Haziran 1872).

Bulgarların ayrı bir eksarhlık kurmaları Rusya'nın politik ve dini bakışına uygun düşerken, 1872 yılında Rum Patrikhanesinin Bulgarlarla ilişkilerini kesmeye dair çalışmaları Rusya'nın Ortodoks hamiliği politikasına uygun düşmemiştir. Burada dikkati çeken diğer bir nokta da Bulgarlar hakkında çıkarılacak olan kararın Kudüs, Antakya, İskenderiye patrikleriyle, Kıbrıs başpiskoposu ve İstanbul civarındaki metropolitlerle birlikte bir sinod kararıyla alınmak istenmesidir (Ceride-i Havadis, 4 Rebiülevvel 1289/12 Mayıs 1872; Basiret, 17 Rebiülahir 1289/24 Haziran 1872; Stamatopoulos, 2006: 262).

Sinod hazırlıkları sürerken Yunanistan'daki Hıristiyan din adamlarına da Fener'den bilgiler aktarılmıştır. Ortodoksluğun korunması adına Fener patriğinin Bulgarlarla ilgili alınan kararlara dair Yunanistan ruhani meclisine göndermiş olduğu yazısı, bu meclis tarafından da desteklenerek onaylanmıştır (Ceride-i Havadis, 11 Cemaziyel Evvel 1289/17 Temmuz 1872). Bu arada bir taraftan taşralardan gelecek olan Ortodoks patrikleri İstanbul'a beklenirken, Bulgarlar da diğer taraftan kaleme alınacak olan Eksarhlık nizamnamesi ile ilgili olarak Sadrazamla görüşmelerde bulunuyorlardı. Bu görüşmelerden sonra Sadrazam ayrıca Beylerbeyi'ndeki yalısında aynı konuda Rum Patriği ile görüşme yapmıştı (Ceride-i Havadis, 11 Cemaziyelahir 1289/16 Ağustos 1872).

Bulgar meselesi ile ilgili olarak diğer Ortodoks Patrikliklerinde de bir kıpırdanma belirtileri vardı. Nitekim Mısır Hidivi İstanbul'da bulunan İskenderiye Patriği Sofronyos Efendi'ye bir telgraf çekerek Bulgar meselesi dolayısıyla İskenderiye'deki Rumlar arasında bir uygunsuzluk olmamasına dair uyarı göndermiştir (Basiret, 22 Cemaziyelahir 1289/27 Ağustos 1872). Neticede Eylül 1872'de Fener'deki Patrikhane kilisesinde Rum Patriğin başkanlığında yapılan sinod azasının ittifak oylarıyla Bulgarlarla ilgili olarak şu karar alınmıştır: "...Ortodoksluğu inkâr etmiş oldukları İncil-i Şeriften ve kütüb-ü saire-i diniyyeden delillerle sabit olarak milliyet davasıyla Bulgarlara mahsus kilise teşkiline kalkışan Bulgar Eksarhiyasıyla beraberinden bulunan metropolit, piskopos, papaz ve bunlara tabi olan Bulgarlar ve diğerleri az çokluğuna veyahut milyonlardan ibaret olduklarına itibar olunmayarak her

ne kadar varsalar Rum mezhebinden kovularak (şizmatik) olmaları katiiyen kararlaştırılmıştır.” (Basiret, 23 Receb 1289/26 Eylül 1872).

Basiret gazetesinin haberinde, sinodun kararına Rusya taraftarı olan Kudüs Rum patriğinin karşı olduğu belirtilirken, Ceride-i Havadis’te ise Bulgarlarla ilgili karara sadece Kudüs Rum Patriğinin karşı çıktığı ifadesi yer almaktadır (Ceride-i Havadis, 21 Receb 1289/24 Eylül 1872; Basiret, 23 Receb 1289/26 Eylül 1872). Bulgarlarla ilgili sinod toplantısı tek celsede değil, faklı günlerde yapılmıştır. İkinci celsesindeki toplantıda, Bulgarlarla ilgili ele alınan layiha müsveddesi okunmuş ve iki başlık üzerinde durulmuştur. İlk başlıkta, Bulgar meselesinin başından itibaren gelinen sürece kadarki durumu ele alınmış, ikinci başlıkta da Ortodoks kilisesinde milliyet ve cinsiyet ayrımı yapılamayacağı ve bu şekilde ortaya konan iddialara ise haricilik nazarıyla hükmedileceği karara bağlanmıştır. Haricilikte ısrar edenlere ise merdûd nazarıyla bakılacağı ve Ortodoks cemaatinden kovulacağı belirtilmiştir (Ceride-i Havadis, 23 Receb 1289/26 Eylül 1872).

O dönemin gazete haberlerinin sütunlarına bakıldığında Bulgar Rum meselesinin sıkça konuşulan konular arasında olduğu görülecektir. Bulgar papazlarının Rumlardan farklı bir elbise ile ayinlere katılmaları gibi konularda Eksarhın Sadrazam ve meşihatle görüşmeleri, diğer yandan şizmatik ilan edilen Bulgarlar hakkında yazılan dini kitap ve sinod kararına karşı Petersburg’dan da yüz elli kadar zat tarafından bir reddiye kaleme alınacağı bu haberlerden sadece bir kaçıdır (Ceride-i Havadis, 28 Receb 1289). Bunun yanında Rum gazetelerinin, Bulgarların şizmatik sayılması vb. konularda etkili yayımlar yaptığı görülmekteydi (Stamatopoulos, 2012: 114). Bulgar gazetelerinde de sinodun kararına karşı savunmalar gazete sütunlarında yer almaktaydı. Patrikhanede toplanan meclisin yalnızca Rum ruhani liderlerinden oluştuğu, Ortodoks kilisesinin bütün mensuplarının bulunmadığı ve Bulgarları aforoz etmeye yetkilerinin bulunmadığı hususları karşı çıkılan başlıklardan birkaçıydı. Ayrıca Bulgar gazetelerine göre, Rum Patrikhanesi hiçbir zaman Bulgar Kilisesi’ne hükmetmiş değildi. Dolayısıyla da Rum Patrikhanesinin aforozu hükümsüzdü (Ceride-i Havadis, 30 Receb 1289).

Fener Rum Patrikhanesi’ndeki sinod kararları daha sonra Karadağ, Petersburg, Atina ve diğer ecnebi Rum kiliselerine gönderilerek gereken tebligatlar yapılmıştır

(Ceride-i Havadis, 6 Şaban 1289/9 Ekim 1872). Bu arada Kudüs Rum Patriğinin sinod kararına karşı olumsuz tutum takınmasına Kudüs Rum Kilisesi sinod heyeti Kudüs'ten çektikleri telgrafla eleştiriler getirmişlerdir. Telgrafın içeriğinde ayrıca Kudüs Patriği hakkında gereken muamelenin yapılması için İstanbul'daki Patrikhane tarafından gereken talimatın verilmesini istemişlerdir (Ceride-i Havadis, 20 Şaban 1289/23 Ekim 1872; Basiret, 8 Ramazan 1289/9 Kasım 1872). Diğer birçok gazete gibi Basiret gazetesi de patriğin azli ile ilgili İstanbul basınındaki Rum gazetesinin haberlerini yakından takip edenler arasındaydı. Basiretin Rum gazetelerinden yaptığı alıntıya bakıldığında, Patriğin azlinin istenilmesinin diğer bir nedeni de onun Rusya'ya yardım talebi içerikli bir mektup göndermesiydi. Bu mektubun içeriğinde istenilen şeyler Osmanlı'nın hukukuna aykırı şeyler olduğundan Kudüs'ün tüm Rum ahalisi, tüm piskoposlar ve keşişler Babıali'ye umumi bir dilekçe takdim etmişlerdi (Basiret, 21 Receb 1289/24 Eylül 1872).

Rum gazetelerinin Rusya ile olan iddiaları gerçeğe yakın olsa da patriğin azledilmesinin Kudüs'teki tüm Rum din adamları ve ahalisi tarafından istenildiği yönündeki iddialar tek taraflı bir bakışın sonucu gibi gözükmektedir. Nitekim Kudüs Rum Patriklıği ruhani heyetinin patriklerinin değiştirilmesi noktasındaki teşebbüsleri cemaat içerisinde de ikiliğe neden olmuştur. Nitekim Kudüs, Yafa ve Remle'nin Rum ahalilerinin de patriklerinden hoşnut olduklarına dair Kudüs mutasarrıflığına yazılar gönderilmiştir. Bunun yanında Hayfa, Gazze, Nablus kazalarıyla Beytüllahm karyeleri ahalisinin vekilleri marifetiyle başka bir yazı daha düzenlenmiştir. Bu kişiler mevcut patrikten memnuniyetlerini dile getirmişlerdir (BOA, HR. SYS., 411/60, 29 Ramazan 1289/30 Kasım 1872).

Kudüs Rum Cemaati Sorununa Osmanlı'nın Çözüm Arayışı

Kudüs Rum Patriği II. Cyrill ile ilgili olarak İstanbul Rum Patriği Antimus, Sadarete verdiği dilekçesinde, Bulgar meselesi ile ilgili olarak patriğin tavrı nedeniyle Kudüs Rum ruhbanı arasında ikilik yaşandığını, ısrarcı olunursa patriklığe kabul edilmeyeceğini ve başka bir patrik seçimi için Babıali'den izin istediklerini belirtmiştir (BOA., İ. MTZ.04., 5/120, 8 Şevval 1289/9 Aralık 1872). Patrik Antimus'un, Hariciye Nezaretine gönderdiği yazısında ise, Patrik II. Cyrill'in kötü idaresinden ve sinodun

kararına muhalefetinden dolayı Kudüs'teki metropolit ve diğer rahipler tarafından patriklikten dışlandığı belirtilmektedir. Ayrıca Cyrill'in yerine patrikhane işlerine bakması için de Gazze metropoliti Procopios Efendinin atanmasını istemişlerdir (BOA., İ. MTZ.04., 5/120, 10 Şevval 1289).

Osmanlı Hükümeti olay vuku bulduğunda mahalli idarecilere gereken talimatları vererek Kudüs'teki iki grubun arasının düzeltilmesini istemiştir. Ancak sükûnetin sağlanması için bir takım gayretler gösterilmişse de başarı sağlanamamıştır. Daha da ötesi patriğin görevini sürdürmesi lehte ve aleyhte olan taraftarları daha da keskin hale getireceğinden görevini sürdürmesinin Hükümet kanadında olumlu etki yapmayacağı anlaşılmıştır. Dolayısıyla olayın en hafif bir şekilde atlatılması için Encümen-i Mahsusta defalarca görüşmeler yapılmıştır. Encümende görüşülen konulara bakıldığında şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi, Kudüs'ten gelen şikâyet, mezhep ihtilafı maddesine dayalı olarak patriğin su-i ahvalinden ve idare anlayışından kaynaklandığından ve bu konuda şikâyetçi olan kişiler de azletme hakkı olan ruhani heyetten olduğundan patriği yerinde tutmak uygun olmayacaktır. İkinci olarak, hemen azledilerek iaşesini sağlaması için devlet tarafından kendine maaş bağlanmalıdır. Üçüncüsü, yeni bir patrik seçilinceye kadar patrikhanenin işlerine Gazze metropolitinin kaymakam olarak tayin edilmesinin uygun olacağıdır. Dördüncüsü, Patriğin ayrılması oradakiler tarafından bir galeyana sebebiyet verebileceğinden patrik acilen İstanbul'a getirilmelidir. Bunun için ecnebi kumpanyalarına ait vapurlar geç geleceğinden bunun yerine Talia Vapur-u Hümayun ile getirilmesi uygun olacaktır (BOA., İ. MTZ.04., 5/120, 15 Şevval 1289).

Hükümetin aldığı yukarıdaki kararlarda görüldüğü üzere bir taraftan cemaatin mezhepsel konularına saygı gösterilirken diğer taraftan da sükûneti sağlamak için bir takım tedbirler alınmıştır. Nitekim Talia vapuruna binbaşı maiyetinde yüz kadar askerin bindirilmesiyle güvenlik en üst seviyede tutulmuştur. Konu ile ilgili Kudüs Mutasarrıflığına iletilen yazıda, patriğe gereken saygının gösterilmesi, yemek, istirahat vb. ihtiyaçları için azami hassasiyet gösterilmesi, vapur Yafa'ya geldiğinde asayiş tehdit edecek olan olursa patriğin korunması için azami derecede itina gösterilmesi istenilmiştir (BOA., İ. MTZ.04., 5/120, 16 Şevval 1289).

Rum Patriğinin değişimi Kudüs'te kısa zamanda kabullenilememiştir. Patriğin azledilmesine karşı olan kişilerin Kudüs sokaklarında yaptığı tepkisel davranışlar yerel idareciler tarafından engellenmiştir (Basiret, 26 Şevval 1289/27 Aralık 1872). Osmanlı Hükümeti ise Kudüs Rumları tarafından seçilmiş olan Procopios Efendi'ye patriklik beratını vermiş ve birinci rütbede Mecidi nişanla da onurlandırmıştır (BOA, İ. HR., 258/15399, 13 Zilkade 1289; Ceride-i Havadis, 23 Zilkade 1289/22 Ocak 1873).

Buna rağmen Kudüs'teki bir takım Rum Ortodoks ahalisi patriğin seçiminde kendilerinden hiçbir kimse bulunmadığını dile getirerek, yapılan seçimi tanımadıklarına dair yazı göndermiştir. (Ceride-i Havadis, 23 Zilkade 1289/22 Ocak 1873). Nitekim bu türden tepkilerin ilerleyen zaman diliminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1874 yılında Kudüs'e yakın köylerde görev yapan bir papaz yeni Rum patriğini tanımamanın yanında kilisede dua esnasında eski patriğin ismini zikretmiştir. Bunun üzerine mevcut Kudüs Rum Patriği bu papazı kovmuş ve mahalli hükümet tarafından da hapsedilmiştir. Olaylar bu şekilde cereyan ederken araya Kudüs'teki Rus konsolosu girmiş ve papazla beraberindekilerin affedilmesini patrikten istemiştir. Ancak patrik, bu konuda kilise kanununu icra ettiğini ve hükümetin işe karışamayacağını söyleyerek isteğe olumsuz cevap vermiştir. Konsolos yerel hükümetlere olan müracaatından da olumlu bir netice alamadığından durumu bir yandan sefarete iletirken diğer taraftan ise hapistekilerin taraftarlarının patrikten şikâyetleri içeren yazıları Babıali'ye göndermiştir (Şark, 5 Safer 1291/24 Mart 1874).

Osmanlı Hükümetinin almış olduğu tedbirler sonucunda sabık Kudüs Rum Patriği II. Cryrill Ocak 1873'te İstanbul'a gelmiş ve devlet tarafından kendisine tahsis edilmiş olan Büyükada'daki evine yerleşmiştir (Ceride-i Havadis, 11 Zilkade 1289/10 Ocak 1873).

Kudüs Rum Patrikliğinde yaşanan ikilikler dolayısıyla patriklik tartışmaları ilerleyen yıllarda da devam etmiştir (Sabah gazetesi, 8 Receb 1308/17 Şubat 1891). Nitekim yaşanan gelişmeler sonucunda patrik istifa etmiş ve istifası da hükümet tarafından kabul edilmiştir (BOA, İ. DH., 1189/93053, 21 Zilhicce 1307/8 Ağustos 1890; Y. PRK. UM., 18/12, 6 Muharrem 1308/22 Ağustos 1980). 1891 yılında şiddetini koruyan tartışmalar dolayısıyla İstanbul Rum Patriği inisiyatif almak zorunda kalmıştır.

Nitekim Konstantinopolis gazetesinin haberine göre İstanbul Rum Ortodoks Patriği, Kudüs Rum Ortodoks ruhbanınca devam eden ihtilafın bir an önce bitirilmesi ve yeni patrik seçilmesi gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmuştur. Aksi takdirde İstanbul Rum Patrikliği tarafından doğrudan bir atama yapılacağına dair Kudüs Patriklik kaymakamlığına böyle bir yazımın yazıldığı söylenmektedir (Sabah gazetesi, 15 Receb 1308/24 Şubat 1891). Bu arada Kudüs Rum Patrikliğinin İstanbul'daki vekili sadrazamla bir takım görüşmelerde bulunmuş (Sabah, 17 Rebiülevvel 1308/31 Ekim 1890), ancak onun hakkında da bir takım dedikodular ortaya atılmıştır (Sabah gazetesi 8 Receb 1308/17 Şubat 1891). Tüm bunlara karşılık Konstantinopolis gazetesinin bu haberinden birkaç ay sonra Kudüs Rum Patriğine atanan Nikoforos Efendi'nin de gayretleriyle Antakya Rum Patriği Cerasimos Efendi atanmıştır (BOA, MV., 62/87, 13 Receb 1308/22 Şubat 1891).

Neticede Bulgar Kilisesi'nin ayrı bir eksarhlıkla ayrılma süreci temelde İstanbul Rum Ortodoks Patriklerini etkilese de bunun diğer Ortodokslar arasında da yansımaları olmuştur. II. Crill'in konsil kararlarını kabul etmemesi kendi cemaati arasında muhalif gurupların oluşmasına sebebiyet vermekle birlikte, uzun zaman devam edecek tartışmaların da fitilini ateşlemiştir.

Cemaat içindeki tüm bu tartışmalar bir tarafa Osmanlı yetkililerinin zaman zaman Kudüs'teki Rum cemaatinin faaliyetlerine katılmaları kayda değer bir tutumdur. Farklı örnekleri olan bu katılımın bir tanesi üzerinde durabiliriz. Bunlardan biri Kudüs Mutasarrıfı Tevfik Beyin Rum manastırına yaptığı ziyarettir. Tevfik Bey, Rumların Musallibe Manastırı'na 1900 yılında ruhban okulunun şifahi imtihanlarına katılmak için gittiğinde piskoposlar, arşimandritler, patrikhane memurları, mektepteki öğretmen ve öğrenciler tarafından kapıda karşılanmış ve kilisede çan çalınmıştır. Daha sonra bir yemek verilmiş ve bu yemekte mektebin öğrencileri tarafından Sultan II. Abdülhamit'e Rumca methiyeler okunmuştur. Yemekten sonra da Padişaha Türkçe methiyeler okunmuştur. Sonrasında Kudüs Rum patriği ayağa kalkarak bir konuşma yaparak padişaha övgülerde bulunmuş ve onun sözleri üzerine orada bulunan herkes 'Padişahım çok yaşa' nidasında bulunmuştur (Sabah, 15 Rebiülahir 1318/12 Ağustos 1900).

Sonuç

XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kudüs'e misyonerler başta olmak üzere birçok Batılı Hıristiyan gelmeye başlamıştır. İncil'in tanıklığı gibi dini fenomenlerin ön plana çıkarıldığı bu ziyaretlerin diğer bir boyutu da büyük devletlerin siyasi çabalarının bir parçası olmasıdır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde bu yolculukların ve yerleşmelerin neticesinde Kudüs'te görkemli kiliseler, hastaneler, okullar, yetimhaneler gibi sosyal ve dini içerikli kurumlar ortaya çıkmıştır. Dini ve siyasi gayelerin birbirine karıştığı/harmanlandığı bu atmosfer içerisinde birbirinden farklı Hıristiyan cemaatlerinin değişik tecrübeleri olmuştur. Dikkati çeken en önemli hususlardan biri, aynı mezhebe sahip olan Ortodoks, Katolik ve Protestan tandanslı devletlerin yardımını gören Osmanlı tebaası Hıristiyanların özerkliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında bu yabancı misyonlara mesafeli yaklaşmalarıdır. Hıristiyan cemaatlerinin ihtilaf ve kavgalarıyla yüz yüze gelen Osmanlı, çözüm noktasında farklı parametreler geliştirmiştir. Olayın hukuki yanı, ihtilaf içerisindeki grupların hangisinin toplum içerisinde itibarlı olduğu, arkasında büyük devletin olup olmadığı veya konjonktürün ne yönde olduğu vb. daha sayılabilecek birçok özellik bu parametrelerdendir. Fakat tüm bunlara karşılık devletin iki temel esasta hassas olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, tartışmaların kilisenin kurumsal yapısı veya liturjisi ile ilgili ruhani bir mesele olması durumunda devletin bunu mezhepsel problem olarak addedip, geri planda durması ve müdahale etmemesidir. Ancak tartışma ve kavgaların kamu düzenini tehdit edecek noktaya gelmesi ihtimali müdahale etme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu müdahalede cemaat içerisindeki etkin olan grubun gücü ve saygınlığı kadar, büyük devletlerin bakışı da etkili unsurlardandır. Burada dikkati çeken önemli bir nokta ise devletin, cemaat içerisinde problemi çözemeyen ve cemaat tarafından azledilmesi istenilen patriği görevden alırken izzet-i nefsinin korunması yönünde azami derecede hassasiyet göstermesidir.

Nitekim Kudüs Rum Patriği II. Cyrill'in azledilmesinden sonra Kudüs'ten gemiyle İstanbul'a getirilmesi yönünde kendine azami derecede nezaket gösterilmesi ve daha sonra maaş bağlanarak Büyükkada'ya yerleştirilmesi bu konuda önemli bir örnektir. Kudüs'le ilgili diğer bir husus ise Osmanlı tarafından Kıyamet ve Beytullahim gibi

Kudüs'teki birçok kilisede yaşanan tartışmaları çözülmesinde Hz. Ömer'den beri gelen geleneğin özde dikkate alınmasıdır. Ancak Tanzimat'ın getirdiği yenilikler ve devletin gücünün zayıfladığı bir dönemde antlaşmaların bağlayıcılığı da birtakım esneklikleri beraberinde getirmiştir. Nitekim Kudüs'teki kilise inşa izinleri gibi meselelerde de bu türden esneklikler yaşanmıştır. Ama sorunların çözümü noktasında Kıyamet Kilisesi'nin anahtarının önceden olduğu gibi Müslüman iki ailede bulunması, hakemlik ve barış kültürü açısından dikkate şayandır. Son olarak söylenebilecek diğer husus da Batılı ülkelerin Kudüs'te elde ettiği imtiyazların yerel Hıristiyanların da dikkatini çekmesi ve endişelenmelerine neden olmasıdır. Ancak bu konuda yapılacak şeylerin de çok sınırlı olduğu görülmektedir. Osmanlı'nın Kudüs'teki yerel idarecilerinin raporlarına bakıldığında yabancıların bu kurumlarını engellemek bir tarafa, onlara karşı alternatif bile geliştirilememiştir. Bu bir bakıma Osmanlı'nın otoritesinin zayıfladığı bir dönemde doğru orantılı olarak Hıristiyan tebaanın da zayıflamasını; ters orantıda ise ecnebilerin hem sayısal hem de kurumsal olarak zirveye çıkmasını sağlamıştır. Neticede Batılı devletlerin bazen istediklerini alamadıklarında meydan okumalarına da sahne olan bu süreci Falih Rıfkı'nın şu cümleleri en iyi anlatmaktadır: Kudüs kelimesi Hıristiyanlığı hatıra getirir. Fakat ne Kudüs'te, ne de Filistin'de Hıristiyanlık diye bir mesele yoktur. Kudüs'ün Hıristiyanlığı, Ortodoks Petersburg, Protestan Berlin, dinsiz Paris, Katolik Roma ve Anglikan Londra'nın politika meselesidir.

Kaynakça

BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri)

Babıâli Evrak Odası (BEO.) 162/12088; 195/14610; 195/14611.

Cevdet Adliye (C. ADL), 90/5388.

Cevdet Hariciye (C. HR.) 6/282; 56/2789; 123/6109.

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.) 1/27; 479/24.

Eyalet-i Mümtaze İradeleri Belgeleri (İ. MTZ.04.) 3/69; 4/105; 5/120.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMS.İŞO.) 83/1.

Hariciye Nezareti Siyasî (HR. SYS.) 6/15; 411/60; 1768/23; 1768/25; 1768/38;
1768/47.

Hariciye Tercüme Odası (HR. TO.) 448/78; 530/31; 533/37.

İrade Dâhiliye (İ. DH.) 839/67471; 1189/93053.

İrade Hariciye (İ. HR.) 189/10524; 212/12254; 231/13581; 258/15399.

İrade Hususi (İ. HUS.) 103/1320.

İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM) 32/900.

Meclis-i Mahsus İradeleri (İ. MMS.) 2/48; 99/4171; 108/4613.

Meclis-i Vâlâ (MV.) 62/87.

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmaları (A. MKT. UM.) 464/81.

Şuray-ı Devlet (ŞD.) 2630/10; 2718/8.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.) 104/118.

Yıldız Mabeyn Baş Kitabeti(Y. PRK. BŞK.) 41/38.

Yıldız Perakende Umumi (Y. PRK. UM.) 18/12.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.) 325/65; 444/47.

Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.) 18/23.

Sürelî Yayınlar

Basiret gazetesi, 18 Muharrem 1288; 4 Şaban 1288; 17 Rebiülahir 1289; 22 Cemaziyelahir 1289; 23 Receb 1289; 8 Ramazan 1289; 21 Receb 1289; 26 Şevval 1289.

Ceride-i Havadis gazetesi, 4 Rebiülevvel 1289; 14 Rebiülahir 1289; 11 Cemaziyel Evvel 1289; 11 Cemaziyelahir 1289; 21 Receb 1289; 23 Receb 1289; 28 Receb 1289; 30 Receb 1289; 6 Şaban 1289; 20 Şaban 1289; 11 Zilkade 1289; 23 Zilkade 1289.

Hürriyet gazetesi, 22 Nisan 2008.

İkdam gazetesi, 2 Rebiülahir 1316

Sabah gazetesi, 17 Rebiülevvel 1308; 24 Rebiülevvel 1308; 8 Receb 1308; 16 Cemaziyelahir 1316; 2 Muharrem 1317; 15 Rebiülahir 1318; 1 Şevval 1318.

Sebilürreşad dergisi, 3 Zilkade 1339.

Şark gazetesi, 5 Safer 1291.

Takvim-i Vekayi gazetesi, 13 Şaban 1886.

Tercüman-ı Hakikat gazetesi, 19 Şaban 1306; 1 Mart 1307; 23 Ramazan 1306.

Kitap ve Makaleler

Avcı, Y., (2004). Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914). Ankara: Phoneix.

Frazer, C. A. (1983). Catholic and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923, Newyork: Cambridge University Press.

Hacıkyan, J. H. Basmacıyan, G., Franchuk, E.S., Ouzounian N., (2005). The Heritage of Armenian Literature From The Eighteenth Century To Modern Times, Volume III, Detroit: Wayne State University Press.

Kılıç, S., Satış, İ. (2011). "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları", *History Studies*, Volume 3/3, Samsun.

Kildani, H., (2010). Modern Christianity in the Holy Land, USA: AuthorHouse.

Klatzer, D., (1988), "American Catholic Traveler to the Holy Land 1861-1929),
The Catholic Historical Review, Vol. 74, No: 1.

Maggiolini, P. (2013). "Images, Views and Landscapes of the Holy Land.
Catholic and Protestant Travels to Ottoman Palestine during the 19th Century", in
Travels to the "Holy Land": Perceptions, Representations and Narratives.

Maggiolini, P., (2011). "The Modern Image Of The Holy Land: Through The
Manuscripts of Some Christian Missionaries" Journal Of Islamic Jerusalem Studies,
Summer: 11.

Maggiolini, P., (2012). The Influence Of Latin-Melkite Relations In The Land
Of Transjordan, From the Rebirth of the Latin Patriarchate to the Foundation of the
Archdiocese of Petra and Philadelphia (1866-1932), The Living Stones of the Holy
Land Trust.

Mouradian, C. (2001). "Batlı Güçler Nezdinde Önemli Bir Koz: Hıristiyanlar",
Kudüs, ed. Catherine Nicault. İstanbul: İletişim Yayınları.

Satış, İ., (2013). Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı
Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hıristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri,
OTAM, 34/Güz.

Satış, İ., Ceyhan, M., (2015). "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Belleten*, Cilt:
LXXIX-Sayı: 285, Ankara.

Sayegh, M., (1963). The Eastern Churches and Catholic Unity. New York:
Herder and Herder.

Stamatopoulos, D., (2012). "The Bulgarian Schism Revisited", Modern Greek
Studies, Minnesota.

Stamatopoulos, D., (2016). "From Millets to Minorities in the 19th-Century
Ottoman Empire: an Ambiguous Modernization", Citizenship in Historical
Perspectives, Florence: Pisa University Press.

Türkan, A. (2012). Osmanlı Papalık İlişkileri, İstanbul: Kitabevi.

Türkan, A., (2013). “Anahtarını İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi” *İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi Milet Ve Nihal*, C 10 sayı 2, İstanbul.

Türkan, A., (2013). Başlangıcından Günümüze Kudüs Latin Patrikliği, *Milet ve Nihal*, 10/2. İstanbul.

Türkan, A., (2014). “Osmanlı Osmanlı ile Papalık Arasındaki İlk Dostane İlişkiler ve Bunun Doğu Kiliseleri Açısından Önemi”, *History Studies*, 6/6, Samsun

Türkan, A., (2015). “Turkey Vatican Relations From The Ottomans To The Republic” *International Journal Humanities and Social Science*, May, Vol 5/5. USA

Elektronik Kaynaklar

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7357496.stm, erişim tarihi: 25 Kasım 2015.

<http://www.internethaber.com/din-adamlari-birbirine-girdi-137819h.htm>, erişim tarihi: 25 Kasım 2015.

http://www.nbcnews.com/id/24226085/ns/world_news-mideast_n_africa/t/priests-scuffle-jesus-tomb-palm-sunday/#.WCTKEclG7SA, erişim tarihi: 19 Eylül 2015.

<http://www.nydailynews.com/news/world/christians-clash-jesus-tomb-orthodox-palm-sunday-article-1.282267>, erişim tarihi: 18 Eylül 2015.

<http://www.seattletimes.com/nation-world/priests-fight-at-holy-shrine/>, erişim tarihi: 19 Eylül 2015.